
Romi v Sloveniji: vztrajne problematike

*Alenka JANKO SPREIZER**

Povzetek

V pričujočem besedilu se posvečam različnim dimenzijam anticiganizma, zlasti rasiziranju, in analitičnemu opisu različnih diskriminatornih praks v odnosu do Romov, ki odsevajo ideologije dehumanizacije. Besedilo prinaša dekonstrukcijo dehumanizacijskih ideologemov kot posebnega vidika diskriminacije, ki na različnih področjih družbenega življenja ovira učinkovito pristopanje k družbenemu vključevanju Romov. V nadaljevanju predstavljam ugotovitve o dimenzijah anticiganizma in strukturne diskriminacije glede bivalnih razmer, izobraževanja, zaposlovanja ter zdravja Romov, ki živijo v Republiki Sloveniji. Predstavljam naracije, zbrane v terenski raziskavi v lokalnih skupnostih, kjer živijo Romi in Neromi. Uporabljeni so bili metoda preliminarnega zbiranja podatkov s pomočjo polstrukturiranih intervjujev z uporabo aplikacije Zoom, antropološko terensko delo z opazovanjem z udeležbo in različne vrste intervjujev (neformalni, skupinski, individualni, polstrukturirani). Večina posnetih pogovorov je bila transkribirana oziroma povzeta glede na oceno pomembnosti/novosti vsebine pogovorov. Zaključno podpoglavje prinaša ugotovitve o načinih dehumaniziranja romske populacije ter analitično presojo odnosov etnične meje med Romi in Neromi v Sloveniji.

Ključne besede: Romi, anticiganizem, dehumanizacija, dehumanizacijski ideologemi

* **Alenka Janko Spreizer**, dr. socialne antropologije, izredna profesorica, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Alenka Janko Spreizer, PhD Social Anthropologist, Associate Professor, Faculty of Humanist Studies, University of Primorska

alenka.janko.spreizer@fhs.upr.si

0000-0003-2664-929X

Roma in Slovenia: Persistent Problems – Abstract

In this text I focus on different dimensions of antigypsyism, in particular on racialization and an analytical description of different discriminatory practices in relation to Roma that reflect ideologies of dehumanization. The text includes a deconstruction of dehumanizing ideologems as a particular aspect and precursor of discrimination that prevents an effective approach to social inclusion of Roma in different spheres of social life. In the following, I present findings on the dimensions of antigypsyism and structural discrimination in relation to the living conditions, education, employment and health of Roma living in the Republic of Slovenia. I present narratives collected during qualitative fieldwork in local communities where both Roma and non-Roma live. The method of preliminary data collection with semi-structured interviews via the Zoom application, anthropological field research with participant observation and various types of interviews (informal, group, individual, semi-structured interviews) were used. Most of the recorded interviews were transcribed or summarized, depending on the assessment of the importance/novelty of the interview content. The last subchapter contains findings on the ways in which the Roma population is dehumanized, as well as an analytical assessment of ethnic boundary relations between Roma and non-Roma in Slovenia.

Keywords: antigypsyism, dehumanization, dehumanization ideologems

Metode

V pričujočem besedilu se bom posvetila različnim dimenzijam anticiganizma, zlasti rasiziranju, in analitičnemu opisu različnih diskriminatorskih praks v odnosu do Romov, ki odsevajo ideologije dehumanizacije. Besedilo prinaša tudi dekonstrukcijo dehumanizacijskih ideologemov kot posebne podlage diskriminacije, ki na različnih področjih družbenega življenja ovira učinkovito vključevanje Romov. V nadaljevanju predstavljam ugotovitve o dimenzijah anticiganizma in strukturne diskriminacije glede bivalnih razmer, izobraževanja, zaposlovanja ter zdravja Romov, ki živijo v Republiki Sloveniji. V jedrnem delu besedila predstavljam naracije, zbrane v terenski raziskavi v lokalnih skupnostih,¹ kjer živijo Romi in Neromi. Uporabljene so

1 Zaradi razglašene pandemije koronavirusne bolezni covid-19 je bilo terensko delo močno ovirano in okrnjeno. V mesecih aprilu in maju 2020 smo začeli s preliminarnimi intervjuji s pomočjo aplikacije Zoom, ker terenski obiski niso bili mogoči. Na vabila k sodelovanju v tej fazi raziskave so se odzvali en predstavnik Romov, ravnatelj ene izmed izbranih osnovnih šol, strokovnjakinji z NIJZ za področje zdravja Romov, socialna delavka, zaposlena na centru za socialno delo,

bile naslednje metode: preliminarno zbiranje podatkov s pomočjo polstrukturiranih intervjujev s pomočjo aplikacije Zoom; terensko delo; in različne vrste intervjujev: neformalni, skupinski, individualni, polstrukturirani. Izhodišče vstopa na teren so bila tudi predhodna poznanstva z deležniki pri različnih preteklih projektih s področja izobraževanja in socialnega varstva Romov na treh lokacijah. V nadaljevanju smo sogovornike pridobivali z metodo snežne kepe. Na občinske ustanove, ki so k izvajanju politik za Rome pristopile razmeroma pozno v primerjavi z drugimi občinami z romskim prebivalstvom, smo naslovili prošnje za sodelovanje pri terenskih obiskih in izvedbi intervjujev. V pripravah na intervjuje in obiske sem sodelovala z romskimi pomočniki ali romskimi mentorji, ki so bili večkrat prisotni tudi pri pogovorih in so moderirali vsebino povedanega, kadar posamezniki niso govorili slovensko.

Na obiskih izbranih sedmih terenskih lokacij sem posebej preverjala stanje bivalnih razmer. Obiskane lokacije se v lokalnem in nacionalnem diskurzu opredeljujejo kot »romska naselja«, vendar bi jih bilo skladno z nedavnimi izsledki romskih študij primerneje imenovati družbeno-prostorsko razločene celote (angl. *socio-spatial seclusive entities*) oziroma »romska geta« (Janko Spreizer, 2018; Powell, 2013: 115–135). Za področje izobraževanja sem skušala stopiti v stik z ravnateljki osnovnih šol, vendar se večinoma niso odzivali, kar je bilo glede na težavno delo v izobraževanju na daljavo v času pandemije morda razumljivo. O izobraževanju in uresničevanju ukrepov na tem področju sem izvedla intervjuje z romskimi pomočniki oziroma mentorji v petih občinah. Intervjuvala sem tudi zdravstvene delavce, zdravnike in drugo medicinsko osebje; tematike zdravja in zdravstvene skrbi za Rome sem odpirala tudi z drugimi sogovornicami in sogovorniki. Osredinili smo se na z zdravjem prepleteno vprašanje pravic do bivališča, varne pitne vode in kanalizacije, izobraževanja in zaposlovanja.

Skupno sem opravila 13 terenskih obiskov na sedmih lokacijah: v štirih občinah na Dolenjskem in eni v Prekmurju. Zaradi načela zapornosti sem umaknila imena lokacij, občin in sogovornikov. Posebno

in predstavnica nevladne organizacije, ki je dejavno delala z Romi na območju Dolenjske. Poleg tega smo izvedli dva pogovora z vodjo izbranega projekta, ki vključuje delo z romskimi šolarji, in pogovor eno romsko mentorico. Opravljeni preliminarni intervjuji so bili izhodišče za organizacijo terenskih obiskov. – Intervjuji z deležniki na terenu in terensko delo po antropološki metodi so potekali v mesecih julij, avgust, september 2020.

težaven je bil dostop do romskih naselij, ki so izrazito getoizirana ter so bila v preteklosti močno zapostavljena in socialno izključena pri dejavnem vodenju socialnih politik na lokalnih ravneh, medtem ko so bili v medijih njihovi prebivalci pogosto opisani diskriminatorno, stigmatizirajoče in kriminalizirano. Krajše ali daljše pogovore sem izvedla s 15 ljudmi iz Posavja, šest od teh je bilo Romov. Imela sem 37 sogovornikov iz Dolenjske, med katerimi je bilo 22 Romov; intervjuje sem izvedla s 14 ljudmi iz Prekmurja, med katerimi je bilo 12 Romov. V raziskovanje sem vključila predstavnike občinskih komisij za Rome, socialne delavce, pedagoge in izobraževalce, policiste, izobraževalno osebje v zdravstvu, zdravnike ter osebe, ki so delale na področju socialnovarstvene vsebine.

S sogovornicami in sogovorniki sem v skladu z načeli družboslovne raziskovalne etike sklenila dogovor o sodelovanju, zagotavljanju anonimnosti in neprepoznavnosti. Večina posnetih pogovorov je bila transkribirana oziroma povzeta glede na oceno pomembnosti in novosti vsebine pogovorov. Zaključno podpoglavje prinaša ugotovitve o načinih, okoliščinah in okoljih dehumaniziranja romske populacije ter analitično presojo odnosov etnične meje med Romi in Neromi v Sloveniji.

Naracija s terenskega dela

Pravna ureditev romske situacije s perspektive Romov

Romski sogovorniki kot razlog za neustrezno ukrepanje glede težav pogosto navajajo veljavno pravno ureditev Republike Slovenije (RS), posebej Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZromS-1, 2006),² ki lokalnim skupnostim (občinam) daje ključne pristojnosti

2 Republika Slovenija je po osamosvojitvi od nekdanje SFR Jugoslavije leta 1991 in v predpristopnih procesih kot prihodnja članica EU morala urediti položaj Romov skladno z mednarodnim pravom. Romi v Sloveniji so bili tako opredeljeni kot »etnična skupnost« in ne kot »nacionalna manjšina«. V Ustavi in v skladu s 65. členom so položaj in posebne pravice Romov, »ki živijo v Sloveniji«, urejeni z zakonom. Manjšinske pravice Romov kot »etnične skupnosti« ureja več zakonov, na primer Zakon o romski skupnosti (ZRomS-1) iz leta 2007 in »področna zakonodaja«, ki je v pristojnosti različnih ministrstev, med katerimi je izredno velik izziv koordinirano sodelovanje. V nacionalni zakonodaji in manjšinskih politikah Republike Slovenije se je veliko energije vlagalo v opredelitev manjšinskega statusa Romov. V teh procesih sta se začela razlikovanje med »avtohtonimi« in »neavtohtonimi« Romi, ki daje politične pravice za zastopanje manjšine tistim Romom,

za reševanje lokalnih »romskih vprašanj«; pri tem so kritični tudi do dela Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti. Številni sogovorniki menijo, da ima slednji vrhovno in ključno vlogo, vendar so politike za Rome neučinkovite, medtem ko so sredstva razdeljena nepravilno. Sogovorniki so poudarili problematiko odsotnosti predstavnika romske narodnosti v parlamentu. Sogovornik meni:

Problem ni v denarju, problem je v strankah, tam je vse politično, vsaka stvar, o kateri odločajo, mora na občinski svet, jaz sem sam, Rom. Nimamo nobenega političnega zaveznika. Janševa stranka nasprotuje, najraje bi Rome iz države poslali, eden proti tridesetim ne more nič doseči. Ljudje bi morali zastopiti, da Romi nismo sami krivi [za tak položaj neenakopravnosti in socialne izključenosti oz. rasizma]. Država bi to že zdavnaj morala urediti. Podatki kažejo, da dobivamo 8 milijonov iz Evrope za Rome. Da se projekti delajo na državnih ravni, da hodijo dol nevladne organizacije, in da se denar že tam [gor] razdeli. Mi Romi pa trpimo. Mislim, da bi Evropa morala vedeti za to (Romski pomočnik, intervju, 15. 7. 2020).

Sogovorniki so na terenu namreč poudarili, da obstaja potreba po ustanovitvi romske politične stranke, da bi ljudje tako imeli večjo politično moč pri črpanju denarja. Zveza Romov Slovenije in Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti po mnenju enega sogovornika

... sodelujeta že več let, ves denar gre v Prekmurje samo k [ime osebe], on se na klice ne oglašja, sem pred sejo pošiljal, ko sem

ki »tradicionalno« živijo v Sloveniji, večinoma v jugovzhodni in severovzhodni regiji Slovenije, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju ter v Prekmurju, in izključitev Romov »migrantov«, ki so prišli v Slovenijo v času nekdanje socialistične Jugoslavije ter živijo v urbaniziranih naseljih v Ljubljani, Mariboru, Velenju in drugod. Ta delitev je bila v prihodnjih letih tarča vztrajnih kritik institucij, kot sta Evropska komisija proti rasizmu in netolerantnosti – ECRI in Združeni narodi, a ne glede na vse kritike ta delitev v politikah ostaja. – V predpristopnem obdobju, leta 1995, je Vlada Republike Slovenije sprejela Program pomoči romski skupnosti, ki je zajemal področja političnega zastopanja Romov v lokalnih skupnostih, izobraževanja, socialnih ukrepov ter zdravja, varnosti, zaposlovanja in bivalnih pogojev ter je bil usmerjen v lokalne skupnosti z romskim prebivalstvom. V kasnejših letih so bila konkretna pravna, socialna in izobraževalna prizadevanja za izboljšanje položaja Romov vključena v številne programe, kot sta Nacionalna programa ukrepov vlade Republike Slovenije za Rome NPUR 2010–2015 in NPUR 2017–2021, različne izobraževalne strategije, kot so Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji iz leta 2004, Dopolnitev strategije vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji iz leta 2011 ter različne resolucije.

bil član sveta romske skupnosti, [gradivo, ki ga] ni obravnaval. Sedaj so šli romski svetniki ven, ko ni bilo važno, so bili v LJ, sicer v Prekmurju, oni so med sabo tisto reševali. Ni prav! V Svetu romske skupnosti bi morali biti sami romski svetniki [izvoljeni člani]. Sedaj si lahko vsak osemnajstletnik društvo odpre. To je treba spremeniti v Zakonu o Romih, bi morali imeti izvoljene člane ... največ delajo romski svetniki, trije, štirje svetniki pridejo. [Ime osebe] in [ime osebe], sta aktivna iz Prekmurja, drugače ne hodijo [na seje]. Ker vidijo, na nas gre največ kritik, vrh glave imajo vsega. Dobimo 30 EUR potnih stroškov (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Sogovornik je bil kritičen do sestave Sveta romskih skupnosti, pri katerem na podlagi ZromS-1 dobijo večinsko članstvo predstavniki Zveze Romov Slovenije, ki so hkrati tudi člani romskih društev in ki, v primerjavi z romskimi svetniki, niso izvoljeni. Sogovornik v nadaljevanju meni:

Pri proračunu [v občini] za Rome ni nič [denarja]. Jaz sem sam. 29 svetnikov nas je in z mano vred 30. Jaz ne morem, žal ... nič narest. Problemi so vedno večji. Država bi morala vsako leto zagantirati [sredstva], vsako leto bi moral biti razpis ... V razpisu bi se moralo definirati, da se tudi izven romskega naselja kupijo nepremičnine. Za Rome. Edino tako se bo rešilo to problematiko, tako se bo rešilo in službo in šolo. To bi morali razumeti, bilo kateri narod bi bil na kupu, 400 ljudi na kupu ... hah ... A veste, kaj bodo počeli? Svojo »kulturo«, bom reku! Vse, kar jim paše. (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Bivanjske razmere, opremljenost »romskih naselij«, odvoz smeti, dostop do čiste pitne vode in priključki na električno omrežje

V terenski raziskavi smo obiskali zlasti lokacije, ki dolgoročno ne obetajo znatnega izboljšanja bivalnih pogojev. Zadnjih nekaj let se z vprašanjem neurejenih bivanjskih razmer povezuje posebna dimenzija anticiganizma:³ okoljska nepravilnost oziroma okoljski rasizem.

3 Diskriminacijo Romov kot posebne »etno-rasne manjšine« so različni deležniki poimenovali »anticiganizem«, ki ga opredeljujejo mednarodne politične institucije,

Segregirane, družbeno-prostorsko ločene entitete, ki jim v Vzhodni Evropi in Sloveniji rečejo »romska naselja«, se pogosto nahajajo na zemljiščih, ki so bila v času socializma nacionalizirana, medtem ko so bila v procesu »tranzicije« po letu 1991 večinoma denacionalizirana in so postala občinska ali zasebna last v prejšnjem režimu razlaščenih oseb ali institucij, npr. cerkve. Četudi je bilo urejanje bivalnih razmer romskih skupnosti ena od prioritet v romskih politikah RS, ostaja glavnina »romskih naselij«, ki smo jih obiskali, v enako poraznem stanju kot prej, medtem ko glavni argument, da se nič ne stori, ostaja »nelegalnost«. Kljub dolgoletnemu bivanju na zemljiščih, ki so bila v socializmu skupna last, medtem ko so sedaj olastninjena, so Romi ostali na njih brez rešitve za ureditev bivalnih pogojev.

***Lokacija 1: Legalizacija »romskega naselja«
»nelegalna romska naselja« in »legalizirana getoizacija«***

Vprašanje o »nelegaliziranosti naselij« ostaja v ospredju, pri čemer se zdi, da sogovornici ne uvidijo, da je občina s svojimi ukrepi izoblikovala težaven položaj in pogoje »nelegalnosti«, temveč kot primarne krivce vidijo romske skupnosti same, kar ilustrira spodnja navedba. Izjava sogovornice implicira pretekle namene občine o razselitvi ljudi iz naselja in preseljevanju družin v drugo »romsko naselje«, ki so ga na občini pred časom legalizirali in komunalno opremili:

Nelegalizirano naselje [ime] predstavlja spotiko. Naselje, kot se posplošeno govori, je nelegalno romsko naselje, več let je nekaj poskusov preselitev teh Romov na drugo lokacijo, to so specifični

kot so Evropska komisija proti rasizmu in netolerantnosti (ECRI, 2011), Svet Evrope (CeU, 2012), Aliansa proti anticiganizmu (AAA, 2017) (Cortés Gómez, 2020, str. 6). Opredelitev anticiganizma je oblikovala tudi Mednarodna zveza za ohranjanje spomina na holokavst (IHRA 2020; prim. Janko Spreizer, 2022b). Skupno njihovim opredelitvam je, da anticiganizem opredeljujejo kot svojevrsten rasizem, ki se kaže v zgodovini diskriminacije, z nasiljem in s prikrajšanostmi, ter pozno razpoznavo romskih populacij kot žrtev genocida med 2. sv. vojno. – Aliansa proti anticiganizmu, AAA, katere programska zaveza je enakopravnost Romov, Sintov in Popotnikov, poudarja, da izraz anticiganizem označuje spekter diskriminatornih izrazov in praks proti Romom, ki imajo nasilne in sramotilne učinke skozi a) homogeniziranje in esencializacijo dojemanja teh skupin; b) pripisovanje posebnih značilnosti; c) diskriminiranje družbenih struktur in nasilne prakse, ki se pojavijo na tem ozadju ter so ponižujoče in imajo učinek sramotenja/ostrakizma in ki ustvarjajo strukturne pomanjkljivosti (Antigypsyism Reference Paper, 2017, str. 5; Cortés Gómez, 2020, str. 6).

Romi, in imajo specifično obliko bivanja za svojo, med družinami na naselju ... in tukaj v naselju so iskre, ne gredo skupaj; občina je želela dobro, a ne gre. V nelegaliziranem naselju živijo v skrajno neprimernih pogojih, občina jim dovaža vodo, gasilci jo vozijo, niso odvisni od vode v potokih. CSD tam obravnava eno družino in hodi tja na teren. [...] Zgodil se je umor, po tem dogodku se je ena družina preselila v neko drugo občino, tisti del nelegaliziranega naselja, kjer je živela družina in pokojni, je lastnik zemljišča preoral. Hiše [na tem delu naselja sta bili dve] so požgali, ti preseljeni živijo povsem drugje, živijo v eni vasi v neki drugi občini in nimajo več stika z nami. V drugi del nelegaliziranega naselja, tam živita dve družini, prihajajo drugi in se spet pojavlja selitev družin nazaj v nelegalizirano naselje (Socialna delavka, 9. 7. 2020).

Medtem ko večina neromskega lokalnega prebivalstva odgovornost za stanje (implicitno) pripisuje Romom, sogovorniki iz romskih skupnosti na različnih lokacijah znotraj te občine izpovedujejo, da omenjeno legalizirano naselje, ki velja za primer dobre prakse, postaja »geto«, zato ga kot takšnega ne bi izbrali za sobivanje s svojo družino. Sogovorec, ki mu je za svojo družino brez državne pomoči in ob pomoči občine uspelo situacijo bivanja v nekem drugem nelegalnem naselju rešiti, je na vprašanje, ali je zato med Romi stigmatiziran, povedal:

Ne, niti ne. Saj sem delal za vse, žal nisem mogel speljati [razselitve vseh ljudi z omenjene lokacije]. Jaz sem imel nekaj denarja prišparanega, tako da je lahko do tega prišlo. Je pa res, da nisem v celoti lastnik. Jaz sem takrat prosil državo, da mi pomagajo, in so rekli, ja, po razpisih bo možno. Govorili so tudi o neki glavarini za Rome [kar naj bi dobile občine], to se je tudi neki ustavilo. Nič od tega! (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Izselitev iz »geta« je za Rome velik izziv, zaradi česar nekateri samostojno iščejo možnosti in dogovore s starejšimi prebivalci, ki nimajo potomcev, za prenos premoženja v zameno za skrb. Na nekaterih CSD imajo primere, ko Romi oskrbujejo posameznike v domovih starejših, ki jim v zameno za skrb prepišejo svoje premoženje, ker nimajo dedičev. Pri teh praksah naj bi bilo mogoče opaziti tudi posamične primere spolne zlorabe (npr. prodaja mladoletne osebe

starejšemu moškemu za pomoč na domu v dogovoru s starši, ki so vedeli, da bo mladoletna oseba spolno zlorabljana). Socialni delavki je znan primer v sosednji občini: Romi so sklenili pravnoformalno pogodbo z lastniki, tako da so postali lastniki, in plačujejo starostniku – nekdanjemu lastniku stroške namestitve v dom. Zatem so se v bližino njihove hiše naselile še druge romske družine, kar je zmotilo *civile* (Socialna delavka, 9. 7. 2020).

Sogovorniki so pogosto tudi opozarjali, da se v nekaterih občinah legalizirajo le izbrana naselja, medtem ko za druge bivalna problematika ostaja nerešena: če je bila prvotno zamišljena preselitev Romov iz ostalih naselij v legalizirana, komunalno opremljena »romska naselja« z infrastrukturo, se je izkazalo, da država in ministrstva Romom vsiljujejo getoizacijo. Poleg tega so revne in socialno izključene družine tudi na legaliziranih lokacijah ostale brez vode in elektrike. Tudi zaradi teh razlogov so številne družine zavrnille preselitev (prim. Janko Spreizer, 2018. str. 165).

Čeprav po mnenju nekaterih »legalizirano romsko naselje« predstavlja dobro prakso urejanja romskih bivalnih razmer, je občina na Lokaciji 1 z legalizacijo le delno rešila bivalne stiske svojih romskih občanov. Od začetka legalizacije naselja se za nekatere družine pogoji bivanja niso spremenili. V dveh naseljih, ki ju niso legalizirali, usoda prebivalcev visi v zraku. Sprva je občina načrtovala priselitev Romov s teh lokacij v legalizirano naselje, kar se ni zgodilo zaradi konfliktov in zaradi zavrnitve možnosti, da bi se prebivalce iz dveh »nelegaliziranih lokacij« priselilo v naselje, kjer že živi več družin. Položaj se tako zanje ni v ničemer spremenil, del romskih skupnosti še vedno živi v negotovih pogojih, na zemlji, ki je bila v procesu denacionalizacije vrnjena potomcem v socializmu razlaščenih lastnikov. Prebivalcem teh naselij, ki jih je občina po občinskem prostorskem načrtu tako rekoč ukinila, psihosocialno pomoč nudi socialna delavka s CSD, vendar Romi nimajo interesa, da bi se preselili drugam, niti ni jasno, kaj bo z zemljo naredila cerkev, ki ima v lasti eno od parcel, oziroma kaj bo naredilo s parcelo podjetje v zasebni lasti, ki naj bi bilo interesno povezano z občinskimi uslužbenci (Terenski zapis, 2016).

Ureditev pravnega položaja (legalizacija) romskih naselij potemtakem ni odpravila problematike segregiranosti Romov, kar se kaže tudi v pojavih skrajnih preživitvenih strategij, kot so kriminal in nasilje med prebivalci romskih naselij ter nasilje med Romi in

civili oziroma *gadžami* (= Neromi v romskem jeziku). Četudi imajo nekatera »legalizirana naselja« urejeno infrastrukturo, kot so voda, električna, kanalizacija in optični kabel/internetni priključek, del prebivalcev naselja še vedno živi v improviziranih bivališčih in barakah, ki ne nudijo varnega in zdravega življenjskega okolja:

V »legaliziranem naselju« je občina uredila vodovod s pitno vodo, razpeljano je bilo omrežje, občina je poskrbela za priklop na omrežje, tam, kjer obstaja hiša in hišna številka, kot imamo vsi državljani urejeno. Ljudje so imeli možnost postati lastniki teh parcel. Priklop na vodo se krije iz denarne pomoči, ti stroški so pokriti z njihovim soglasjem. Po navedbah naj bi bili stroški poravnani in naj ne bi prihajalo [do dolgov], tudi električna, idealizira razmere (Koordinator, intervju, 9. 7. 2020).

Nekateri sogovorniki poudarjajo, da so ljudje prenehali s plačevanjem obveznosti – kupnine parcel ipd., ker naj bi jih o tem prepričali drugi Romi (Vzgojitelj, intervju, 9. 7. 2020), tako da so v izogib tej praksi na nekaterih CSD začeli rutinsko uvajati plačevanje računov iz socialnih transferjev.

Lokacija 2: Neoliberalna razlastitev Romov in intervencija občine za odkup dolgov od upnikov

Ko govorimo o »Romih iz [ime lokacije umaknjeno], tisti ta problematičnih«, jih velikokrat enačijo z dolenskimi, na katere se lepi niz stereotipnih predstav: da je prisoten alkohol, da so glasni, da so prisotne droge, da so manj izobraženi ali neizobraženi, da »itak« živijo od socialne pomoči ... Mentorici romskih pomočnikov se zdi, da so ti Romi v Prekmurju tisti, ki se jim ljudje izogibajo in se z njimi ne želijo ukvarjati (Intervju, 22. 7. 2020). Njihovo naselje je ob priložnosti pravnega urejanja najprej dobilo visoko obzidje, zgrajeno iz sredstev EU.

Problematika v omenjenem naselju je tudi počasna legalizacija naselja zaradi neurejenih lastniških razmerij, kot je pojasnil uradnik občinske uprave (Intervju, 22. 7. 2020). Zemlja, na kateri živijo Romi, je bila včasih deloma romska, zemljišče je bilo lastnina številnih dedičev:

Ni bilo celo naselje od [ime], ker je on bil takrat lastnik, ena parcela je bila od njega, ena od občine, ena je pa bila za reševati.

Nekdaj je bila na tem območju grofica, eni Romi so živeli na drugi parceli in so naredili menjavo, v Kraljevini Jugoslaviji. Tisti starejši to vedo (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Ob neurejenih lastniških razmerjih sta dodatna težava tudi številčnost prebivalstva in omejen prostor, vendar priselitev ne preprečujejo. V procesu komunalnega urejanja zemljišč so najprej odkupili parcele, ki so jih zasedali Romi, od prebivalcev občine. Ti so diskriminatorno pogojevali odkup z izgradnjo visokega zidu, da se naselje ne bi moglo širiti, kar je pred leti med delom prebivalstva izzvalo ali posmeh ali nasprotovanje, vendar zidu niso odstranili. Z velikim časovnim zamikom je občina pristopila h komunalnemu urejanju naselja, vendar so nekatera lastniška razmerja še vedno nerešena. Zemljišč, na katerih je »romsko naselje«, naj v preteklosti ne bi mogli legalizirati, komunalno urediti in razparcelirati zaradi zaznamkov v zemljiški knjigi, ki so nastali zaradi dolgov; geodet je tudi menil, da ne moreš nekomu kar brezplačno dati parcele. Poleg tega naj bi bilo zaradi FURS-a nujno, da bi Romi sami prispevali vsaj neki minimalni delež. Takšna je zakonodaja: »O tem je občino obvestil tudi Urad za narodnosti, osveščali so tudi predstavnike Zveze Romov, CSD« (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Ko je občina začela s »parceliranjem«, notarka ni hotela opraviti vpisa v zemljiške knjige, saj je bilo ugotovljeno, da so na zemljiščih »plombe« in da je vprašljivo nekomu kar dati parcelo. Vprašala sem, kako je prišlo do zaznamkov oziroma plomb. V postsocialistični Sloveniji so nekateri Romi to zemljo izgubili, ker je sodišče na zemljišča odredilo hipoteko. Plombe naj bi bile vpisane v zemljiško knjigo tudi zaradi prekrškov z neregistriranimi avti ali zaradi denarnih kazni za prometne prekrške. Nekateri Rome je doletel rubež, ki ga je izvedla zavarovalnica potem, ko so kupili mobilne telefone in jih niso plačali. Dodatno so k zadolženosti prispevali tudi hitri krediti za velike obresti, ki jih Romi sčasoma niso več zmogli plačevati.

Prejšnji župan se je odločil, da bo zemljišča, na katerih je romsko naselje, odkupil od dedičev po umrlih zemljiškoknjžnih lastnikih. Eni so živeli na Hrvaškem. Šlo je za uradne odkupe, s cenilci in z notarskimi zapisi. Pravno je to bilo utemeljeno. Dolga na parcelah je ostalo še 12.000 EUR, vendar po navedbah občinskega uradnika za poravnavo tega dolga še ni bilo pravne podlage; če bi prišlo do revizije, bi računsko sodišče našlo nepravilnosti. Po prevladujoči razlagi

naj tudi odpis dolgov ne bi bil mogoč: podjetja po zakonodaji ne smejo odpisati dolgov in morajo vztrajati pri izterjavi. Podjetja naj ne bi bila upravičena do odpisa dolgov, ker naj bi si s tem zmanjšala premoženje in bi zato morala plačati davek, kakor naj bi narekovala zakonodaja o gospodarskih družbah. Da zavarovalnice in lizingne hiše ne bi imele težav, morajo deset let od dolžnikov terjati sredstva, dokler dolgovi ne zastarajo:

Ena familija je še dolžna, imeli so nek lizing. To je temeljilo na pravni podlagi [...] Mislim, da občina čaka, da to poteče – kar bo enkrat leta 2021. Če bi župan enemu dal odpis, drugemu pa ne, po kakšnem kriteriju? Spet bi bil problem. Sedaj imamo to togo zakonodajo, komisija bi lahko po petih letih videla, da ni uspeha. In bi po petih letih to odpisali, ne po desetih (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Isti občinski uradnik je poudaril, da naj bi imeli zaradi zgoraj navedenih razlogov dolgo časa zvezane roke. Med terensko raziskavo se je zastavljalo vprašanje, kako bo v prihodnje: Ali bo občina še naprej urejala »naselje«, ali bo »romski svetnik« še vedno dobro sodeloval z občino? Ali bo v prihodnje še obstajala trenutna politična volja za odkup razdrobljenih zemljišč in kakšna bodo politična razmerja med strankami, na ravni lokalne skupnosti in države, glede »legalizacije romskih naselij«? Redkim romskim družinam uspe izboljšati svoje pogoje bivanja. Uradnik občinske uprave je nadalje pojasnjeval, kako so si nekateri uredili bivalno problematiko z denarnimi odškodninami v primeru smrti:

Obstaja še ena družina, so imeli srečo v nesreči, bom tak rekel [...] So jim otroka povozili in so dobili zavarovalnino, za denar zemljo kupili in hišo naredili. V tej isti ulici, kot je romsko naselje. Otroci so končali srednje poklicne šole, otroci hodijo v šolo. Mož hodi v Avstrijo delat, živijo nekak človeka dostojno življenje v 21. stoletju. So se izolirali. [...] Romski svetnik je naredil hišo, je delaven, hodi v Avstrijo marsikaj delat, normalno je pošiljal otroke v šolo (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Romski svetnik je povedal, da se je hotel odseliti iz segregirane soseske, vendar ni pridobil soglasja za nakup bivališča, ko so ljudje slišali, da je Rom: »Ljudje niso hoteli dati podpisov, da bi kupil posest,

sem hotel kupiti za svoj denar» (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020). Prizadeval si je, da bi občino prepričal o odkupu zemljišča z velikim objektom poleg naselja, ki je v lasti nekega zadolženega podjetnika. Poprej, ko je bil lastnik zemljišča že pokojni oče sedanjega, je romski svetnik kupil nekaj zemlje in nekaj lop na delu parcele, a tega ni dal vpisati v zemljiško knjigo. Lope na koncu parcele mejijo na zemljišče, ki ga sedaj uporablja romski svetnik. Zemljišče bi najel od občine, če bi jo prepričal o nakupu.

Pri odkupovanju razdrobljenih deležev zemljišča se je pokazalo, kako pomembno je sodelovanje med občino, svetnikom in prebivalci naselja. Prejšnji svetnik ni dobil soglasja za urejanje občinskega odkupa zemlje. »Problem je bil, ker so Hrvati imeli delež notri,« pripoveduje (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020). Občinski uradnik pojasni, da so s »Hrvati« mišljeni dediči zemljišč v »romskem naselju«, ki so se odselili na Hrvaško; neka mlada ženska, npr., je bila lastnica 4 m² zemlje. Uradnik jo je peljal k notarki, tam iz svojega žepa založil kupnino, medtem ko je ženska pred pričami podpisala izjavo o prepisu svoje lastnine na občino. Za 4 m² je dobila 100 EUR, medtem ko so nekateri dobili 200 EUR; odvisno, kako so cenilci zemljo ovrednotili. Za izvajanje prostorskega urejanja je morala biti občina najprej lastnica celotnega zemljišča, da je lahko asfaltirala, naredila kanalizacijo in napeljala elektriko v razdelilne omarice. Romski svetnik je bil pri tem v veliko pomoč: ljudem je pojasnil, naj dajo zemljo občini [v odkup], da bodo vsaj na svoji zemlji [v resnici na občinski, vendar je ne bi mogli odkupiti »Avstrijci«, če bi jo prodajali upniki] (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Na vprašanje, ali bi se še katera od družin želela izseliti, sogovornika opišeta primer neke družine, ki je bila po besedah romskega svetnika »uboga« in ki je po selitvi postala »urejena družina«:

Zdaj so se odselili, si uredili notri kopalnico, elektriko, WC imajo notri. Urejena družina je zdaj, ko so se odselili. So sedaj najboljši poleg družine od V., otroci ne hodijo več v šolo, ker so polnoletni (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020).

Romski svetnik je povedal, da je posebna problematika vzdrževanje bivališč in streh, pokritih z lesomitom; prizadeva si najti denar za zamenjavo kritine. Gre za devet hiš v vrsti in 60 metrov dolgo streho: »Kompletna streha je hin, vse ljudem teče notri. To je velika vlaga« (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020). Zaposleni na občini je ob

mojem vprašanju, zakaj ne popravijo strehe, ostal popolnoma tiho. Predstavniki CSD iz Murske Sobote so povedali, da s stroški urejanja bivalnih razmer ne obremenjujejo socialnih transferjev, kakor je to postala nedavna praksa na Dolenjskem (Fokusna skupina, 10. 12. 2020). Morda je to razlog, da se ne izvedejo popravila?

V času terenske raziskave so nekateri Romi prejeli občinski dokument, pogodbo, po kateri Romi namesto odkupa zemljišč lahko na njih uživajo stavbne pravice za dobo 99 let. Smisel takega najema je, da uživalec pravice nepremičnine ne bi mogel obremeniti s hipotekami v primeru, da bi bil komu kaj dolžan (Uradnik občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020). Na obisku v naselju sta mi dve Rominji pokazali omenjeni dokument. Glasil se je na mamo, medtem ko je na parceli živela hčerka z družino, ki si je postavila prikolico z nadstreškom. Občina najemnikom po pogodbi dopušča izgradnjo preprostega montažnega objekta. Na parcelah so bili priključki za vodo in elektriko, medtem ko so bili stroški za priklop in administrativno urejanje priklopa prepuščeni posameznikom. Sogovornica in njen partner sta pripeljala vodo do nadstreška prikolice, uredila sta si zunanji WC, ki ga občasno izprazni komunalna služba, medtem ko si elektriko izposojata proti plačilu od sosede. Ker so stroški priklopa na električno omrežje za prebivalce previsoki in procesi priklopa objekta na električno omrežje preveč birokratski, se ljudje ne priključujejo. Tudi sogovorničina družina si še naprej izposoja elektriko od sosede, četudi obstaja možnost priklopa na ločeno električno omaričo (Prebivalka romskega naselja, 23. 7. 2023).

Predhodni primer ilustrira, kako je v neoliberalni ekonomiji v času krize nekdanja socialna država v obdobju »tranzicije« popolnoma odpovedala: vsaka »socialna pomoč« se mora nekemu na poziciji moči tako ali drugače izplačati. Romi kot ena izmed najranljivejših in najrevnejših skupin prebivalstva niso imeli druge izbire, kakor zastaviti svoje premoženje za nakup osnovnih življenjskih sredstev, kakršen je v današnjem času mobilni telefon ali avtomobil, saj je javni prevoz v lokalni skupnosti in regiji slabo organiziran. V času pandemije se je izkazalo, da sta tako avtomobil kot mobilni telefon nujni sredstvi, slednji na primer za izobraževanje otrok, saj so številni s pomočjo telefona sodelovali pri pouku. Številni Romi so bili namreč prepuščeni stihijskemu opremljanju romskih učencev s tablicami. Poleg tega je šola med počitnicami, ko bi romski otroci lahko nadomestili zaostanke, tablice učencem odvzela, čeprav so

imeli dejavnosti, npr. z romskimi pomočniki. Posebna problematika je dejstvo, da najrevnejšim prebivalcem, npr. starejšim ženskam, ki skrbijo za svoje vnuke, v občini občina ne ponuja bivalne alternative, razen najema parcele brez delujočih komunalnih priključkov.

Lokacija 3: Bivanjske razmere v »segregiranih romskih naseljih«

V občini 3 člani občinske Komisije za Rome, ki imajo ustrezna pooblastila, obiskujejo naselja in s pomočjo socialnih transferjev rešujejo predvsem težave v zvezi s komunalno (ne)urejenostjo. Intervjuvali smo skupino, ki timsko ureja vprašanja legalizacije naselij na območju občine. Uslužbenec občinske uprave pojasni, da občina sama ne more narediti nič, zato so ustanovili posvetovalno telo, ki ga sestavljajo predstavniki CSD, policije in komunale, ki skupno tudi pristopijo k delu na terenu:

Problem večinskega naroda je ta, da rečejo, nič ne plačujejo ti ljudje [Romi], občina jim pa gradi. Zdaj je tu ratal en sistem korenček-palčka, oni podpisujejo pogodbe o reševanju aktivne socialne problematike, se jim za vodo, komunalno, stanarino, za najemnino zemljišča trga od socialnega transferja, mi pa vzajemno pomagamo, da se infrastrukturo ureja naselja. V [ime romskega naselja] je zdaj projekt elektrike, tako, da bo imel vsak svoje odjemno mesto in da bo imel svoje odjemno mesto in števec. Do zdaj tega ni bilo, prav tako je bilo [ime romskega naselja], in tako zdaj sistematsko delamo po naseljih. Za vse je enako, za vsa naselja enako, in probamo reševati sistemske probleme, sistemsko namenjat denar in ..., s tem, da se reši v enem naselju več družin hkrati, kot če bi dali neka sredstva in kupili neko hišo, pa jih naselili, tako rešiš samo eno družino (Uslužbenec občinske uprave, 15. 7. 2020).

Romi v občini 3 težko pridejo do socialnih ali najemniških stanovanj. Uradnik občinske uprave je pojasnil, da ima občina v lasti veliko socialnih stanovanj, vendar so zasedena. Po stanovanjskem zakonu ljudje imajo možnost subvencionirane tržne najemnine, ki jo CSD krije do 80-odstotno. Socialna delavka je dodala, da najemodajalci nočejo oddajati stanovanj v najem Romom, ker naj bi v preteklosti imeli z njimi težave. Vedno obstaja dvom, ali bodo najemnino dobili plačano ali ne; ali bo to miren najemnik, »ali bodo žurke. So te bojazni,

včasih upravičene, včasih ne, in je težko« (Socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020). »Moramo biti pa tudi fer, če je v najemu družina s tremi otroki, ki se igrajo, ropotajo ... In tudi zato je težava ...« (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

V občini 3 so nekatere romske družine nastanili v socialna stanovanja, vendar se pojavijo težave, kadar v isto stavbo naselijo več romskih družin:

Kar nekaj je ljudi po teh stanovanjih. V [ime občine 3] je bil problem v stavbi, ki ji rečejo nebotičnik [...] Bilo jih je preveč in je blok ratal romsko naselje. In je katastrofalno stanje v njem, mislim, da če se priseli ena ali dve družini, je to še znosno. Ker drugi stanovalci pritisnejo na njih. Mi pa tudi prepričujemo, je treba to narediti [da se ljudi razseli po blokkih] (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Romski sogovorniki so opisali diskriminatorne izkušnje pri najemanju stanovanj. Romski pomočnik opiše primer poskusa izselitve iz romskega naselja v občinsko stanovanje: »Ko se je nekdo hotel preseliti v stanovanje ..., je miren fant. Lokalni prebivalci so na občini zbrali podpise [proti njemu], je bila cela *uzbuna*« (Intervju, 15. 7. 2020). Fantu so preprečili vselitev, čeprav ga sploh niso poznali. Izobraževalka odraslih dopolni pripoved o tem dogodku, ki nazorno ilustrira dimenzije vsakdanjega rasizma s pojasnilom, da sosledje Romu, ki se je želel priseliti v najemniško stanovanje, niso dali niti možnosti, da bi ga spoznali (Intervju, 15. 7. 2020). Socialna delavka pravi, da je diskriminacijo Romov večinskemu prebivalstvu težje razložiti. »Če tega problema nimaš pred očmi, potem zate problema ni« (Intervju, 15. 7. 2020). Zdi se, da to pojasnilo implicira predstavo, po kateri zgolj lokalni terenski delavci poznajo srž problematike in vidijo, v čem je težava pri oddaji stanovanj romskim družinam.

Po besedah uradnika občinske uprave naj bi občina bivalne razmere urejala »v sivi coni« (Intervju, 15. 7. 2020) ter ob sodelovanju občine, centra za socialno delo, komunale in drugih.

Na terenu sem se srečala s skupino, ki obiskuje romske lokacije, eno na teden. Dejavno delajo dvakrat tedensko, »odkar se je preklicala korona, začeli smo oktobra, novembra 2019, in odkar se je preklicala korona« (Sodelavka v komunalnem podjetju, 15. 7. 2020). Sodelavka komunalnega podjetja je pojasnila razloge, zakaj je timsko delo učinkovito:

Z vidika komunale, s te strani, ker imamo dolgove [romskih dolžnikov], kjer so dolgovi visoki, je problematika, ker mi stika z njimi nimamo konkretnega in ljudje k nam ne pridejo. Kljub pozivom za reševanje te dolžniške problematike jih ni. Potreben [je] stik s CSD in hkrati z občino, iz tega razloga. Da se skupaj pristopi. Pri izterjavi dolgov je bila komunala še najmanj uspešna zaradi tega, ker ti storitve ne moreš prekiniti (Sodelavka komunalnega podjetja, intervju, 15. 7. 2020).

V najem bodo dali del parcel, vsak najemnik bo imel svoje odjemno mesto za električno. Lani so [ime romskega naselja] opremljali z električno. V [ime naselja] so sodelovali z geodeti, ki so izmerili zemljišča. Nato so se pogovorili z Romi, ki zemljišča uporabljajo v naravi, in odmerili parcele glede na dejansko uporabo zemlje, saj razporeditev objektov na zemljišču ni sledila logiki kvadriljiranja, ki bi pomenila tudi večji nadzor nad prostorom. Socialna delavka je izpostavila pomembnost občutka lastništva nad parcelami, ker

... je občutek, to je moje, ne več skupno. Sam skrbim, sem za to odgovoren, to je boljše in lažje, vsem je to bolj všeč. Kar bo ostalo mojim otrokom in ni problem plačati neko najemnino (Intervju, 15. 7. 2020).

Bivanjska vprašanja urejajo tako, da jim bodo na izmerjenih parcelah dovolili postavitev preprostih objektov, skladno z zakonom:

To, kar gre brez gradbenega dovoljenja. [»Montažno?« vprašam, odgovor je pritrdilen]. Ko je prišel gradbeni inšpektor, so rekli, da jim ne bodo rušili in nagajali, ker oni [Romi] se tudi bojijo zdaj [rušenja], čakajo in čakajo več let ... Jih je strah, da jih bo kdo prijavil, potem se mu pa začne rušiti nad glavo (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Isti uradnik je pojasnil, da so vložili tudi predlog o spremembi občinskega prostorskega načrta (OPN). Kdor bo dobro skrbel za zemljišče, bo imel možnost odkupa in legalizacije po petih letih najema (Intervju, 15. 7. 2020).

Na segregiranih lokacijah, kjer živijo Romi, se občina ukvarja z legalizacijo obstoječih objektov. »Grozno je, če grem legalno zidati, me dosti več košta, kot če grem na črno in potem legaliziram« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020). Občina je v enem

izmed romskih naselij poskrbela za priklop na električno omrežje lokalnega podizvajalca, ker jih podjetje Elektro Ljubljana ni hotelo priklopiti. Lokalni podizvajalec je nato uporabnikom izstavljal previsoke račune. Ob terenskem obisku so prebivalci romskega naselja povedali, da se dostop do elektrike in plačevanje po realni ceni sedaj urejata s pomočjo občine.

Dodatna težava je voda, pripoveduje uslužbenec občinske uprave: »Zdaj jo imajo ena družina, se je na črno priključila. Tako je ostalo in potem se je nekako to razdelilo.« Trenutno sta dve oziroma tri družine brez vode. Ena družina jo vozi s pokopališča. »Oni so bili v časopisu zato.« Uslužbenec občinske uprave pove, da si »v tem naselju vode nočejo dat en drugemu«. Dodaja, da tudi v primerih, »ko so dajali, so si posojali, so jo dajali za velike denarje«. Samo posamezne družine imajo urejene kopalnice (Uslužbenec občinske uprave, 15. 7. 2020). Skupina romskih sogovornikov v tem naselju ima drugačno zgodbo. Eden pravi, da je naselje brez vode že 40 let, in je še ne bi dobili, če ne bi »na svojo roko odkopal«. Na vodo se je priklopil ponoči, in sicer na vod vrtnarije v bližini. Prerezal je vodovod, izkopal in potegnil svoje cevi. Ljudje so ga zatožili, prišla je policija, javni tožilec in obravnavali so ga na sodišču. Sodišče mu je pustilo vodo za otroke, ki so hodili v šolo. Plačati je moral škodo v višini 75.000 SIT, ker je prerezal cev. Vodo je nato dal še bratu. Sedaj naj bi od enajstih hiš na tej lokaciji v šestih hišah imeli vodo (Prebivalec romskega naselja, intervju, 15. 7. 2020). Romski pomočnik pravi, da bodo imeli ostali možnost na svoje stroške izkopati vodovod in položiti cevi,

... vendar je precej daleč za vleči, zadnja hiša je zelo daleč, ker gre naselje počez glede na obstoječo napeljavo. Drugače so stroški napeljave vodovoda gromozanski, drugače ne bodo tega mogli zrihtat ... tako, da ne bodo mogli tega zrihtat« (Romski pomočnik, intervju, 15. 7. 2020).

Očitno pri napeljavi novega vodovoda niso upoštevali potreb romskega prebivalstva, saj se cevi glavnega voda romskim naseljem ne približajo. Pomembna plat opisanega reševanja bivalnih pogojev je problematika »getoizacije«. Dejstvo je, da Romi na segregiranih prostorih, v »legaliziranih« ali v »nelegaliziranih« naseljih ne živijo prostovoljno, temveč zato, ker nimajo drugih možnosti. Legalizacija sama po sebi še ne prispeva k reševanju strukturnih neenakosti, saj obstaja problematika segregiranosti romskih družin na prostorih,

ki velikokrat nimajo ustreznih komunalnih priključkov in so zelo oddaljena od naselij večinskega prebivalstva:

Ker Romi ne morejo živeti samo v romskih naseljih, naselja se ne morejo širiti, pač pa je treba ljudem omogočiti razselitev, razzumem. V naselju se težave kopičijo in ljudje se lažje socializirajo [med večinskim prebivalstvom] (Uradnik občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Sogovorniki so se strinjali, da bi bilo smiselno razmišljati tudi o razselitvi romskih družin, ki bi se s tem strinjale, vendar glede tega ne načrtujejo nobenih konkretnih politik.

Lokacija 4: Neavtohtonost kot argument za opustitev urejanja življenjskih pogojev Romov

Čeprav je med terenskim delom v občini 4 med večinskim prebivalstvom prevladovalo prepričanje, da so se začeli dejavno ukvarjati z bivanjskimi pogoji Romov, so Romi sami stanje opisali kot »grozno«. Prebivalec naselja je ocenil, da pri bivalnih razmerah ni sprememb, in da »je [še] vedno tako, kot je bilo pred 25 leti. Je zaostalo« (Prebivalec romskega naselja intervju, 28. 7. 2020). Več ljudi je pojasnilo, da Romi drugod [v sosednji občini] dobivajo lokacije: »Ko pridejo iz [ime občine], povedo, kak je, tam imajo pač življenje boljše« (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). Nadalje pojasni izkušnjo bivalne stiske, ki je nastala zaradi OPN, ki na lokacijah, kjer so živeli v času terenske raziskave, ne predvideva pravno legaliziranega romskega naselja: »smo na vagi, lahko se poruši ali ne, to je ta stiska ... mi smo dobesedno stiskani v kot« (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). V občini so prostoru, kjer bivajo Romi, spremenili namembnost; postal je industrijska cona. Sogovornik pravi, da so jih dobesedno prodali. Odrezanost Romov od ostalega prebivalstva in odiranje romske skupnosti z neopredeljeno grožnjo izselitve z lokacije zaradi novo nastajajoče industrijske cone lahko prepoznamo kot okoljski razizem, ki je tudi ena od dimenzij anticiganizma (prim. Rorke, 2023).

Celotno območje »romskega naselja« je označeno z eno samo hišno številko; sprva je imel neko številko edini sosed – oče prebivalca, ki mu je občina pred nekaj leti dala kontejner. Zdaj te številke

ni več. Prebivalka romskega naselja je v sorodstvenem razmerju z moškim, ki živi v zidani hiši, stari zgradbi, ki ima edini hišno številko v naselju. Starši sogovornice so v preteklosti živeli v bloku, družina je postala številna, zato so sčasoma občinsko stanovanje zamenjali za staro hišo, ki naj bi bila zdaj v lasti občine. Dokumenti so se izgubili, zdaj so najemniki. Drugi sogovornik pravi, da ima hišo na občinski zemlji, vendar živi v nenehni negotovosti; prebivalci živijo v stalnem strahu, da jih bodo preselili, načrte za prostorsko urejanje naj bi uslužbenci občinske uprave skrivali pred njimi (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020).

V občini so poleti 2020 s pomočjo CSD-ja in socialnih transferjev poskrbeli predvsem za plačevanje računov komunale, vendar manj za dejavno urejanje bivalnih pogojev. Ob našem prvem obisku se je nekdo spraševal, zakaj ni prišel kdo, ki lahko kaj uredi, zakaj župana nikoli ni k njim na obisk: »Tega ne vemo, kaj se bo zgodilo z naselji, ali bodo šla vsa naselja v legalizacijo,« pravi sogovornik (Prebivalec romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020).

Prebivalka naselja pojasnjuje, da »je obljubil novi župan, da bo pršu ven, pa ni še pršu« (Prebivalka romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). Njena hiša je postavljena deloma na zasebni, deloma na občinski parceli. Naprej pojasnjuje, da so prišli s CSD-ja in komunalnega podjetja urejat odvoz smeti za posamezna gospodinjstva, vendar z občine niso prišli zaradi urejanja lastništva parcel ali najema zemljišča ter bivalnih enot. Med pogovorom v nadaljevanju izvem, da neromski lastniki parcel, na katerih živijo Romi, ne uporabljajo, medtem ko občina Romom ni jasno povedala, kakšni so načrti glede zemljiških razmerij v prihodnje. Prebivalka pojasnjuje: »Plačam vodo, elektriko plačam, komunalno, tudi RTV plačam normalno ...« Električno plačajo, ko dobi lastnik električnega priključka položnico, in vsi, ki jim jo daje na souporabo, zberejo denar in poravnajo račun. Zanje ta položaj ni konflikten, ker so v sorodu, vendar povedo, da ima lastnik priključka preveč obremenjeno napeljavo. Prihaja do izpada varovalk in faz, kar pogosto zahteva intervencijo elektroslužbe, zato so potem računi visoki. Sogovornica naprej pove, da nima ne pralnega stroja ne kuhinjske pečice, ker bi v primeru kratkega stika hiša lahko zgorela: »Majhen tabor smo in mamo pravico, da imamo elektriko in vodo.« Lastnik priključka ima tudi star pralni stroj; ena izmed sogovornic le občasno lahko opere svoje in vnukovo perilo pri njem. Druga sogovornica se z družino odpelje prat perilo k svojim

staršem v približno 60 km oddaljeno naselje (Prebivalci romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020). Nekateri bi se bili pripravljene razseliti, ob ustrezni pomoči občin:

Mi smo tudi prosili na občino, na socialno gor, da bi nam pomagali, da bi se od tod odselili. Da si bi kupili eno hišo, da bi meli svojo elektriko, svojo vodo. Jaz imam 5 fantov, da bi imeli svojo sobo. Smo prosili, da bi nam pomagali in smo tudi pristali, da bi podpisali pogodbe, da nam trgajo socialno, da bi to hišo plačali, ne. Smo vprašali, da bi nam pomagali za naprej, pa so rekli: »Mi v romskem skladu nimamo nič.« Občina nima denarja nič, rabiš denar za naprej (Prebivalci romskega naselja, intervju, 28. 7. 2020).

V občini imajo speljano deževnico, ki jo uporabljajo za osebno higieno (Policist, intervju, 21. 7. 2021). Terenski obisk v enem izmed naselij to potrjuje, prebivalci drugih naselij ne omenjajo zbiranja deževnice. Nadalje sogovornik pripoveduje, da otroci, ko se je pozanimal v šoli, »ne smrdijo«:

Učiteljice pravijo, da umivanje ni težava, težava je neprihajanje k pouku. In da so moteči, baje se kar sprehajajo po razredu, ravnateljica, iz vrha, ona pravi, da je v redu, učiteljice pravijo, da ni v redu, da so težave. Neka učiteljica ima 20 učencev v razredu, če samo trije hodijo, jih ne more poučevati (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Ideja, da bi v občini 4 postavili javne kopalnice v naselja, se sogovorniku ni zdela primerna: »Potem je rekel prvi predsednik [komisije za spremljanje položaja Romov], dajmo jim tuširnice. To ni to.« V občini so šele tik pred pandemijo začeli s projekti za socialno vključevanje Romov, ker prepričanje, da »Romov tukaj prej ni bilo«, v čemer je mogoče prepoznati mnenje, da Romi v tej lokalni skupnosti niso avtohtoni, in potemtakem pristop k socialnemu vključevanju Romov ni potreben (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Več sogovornikov je vztrajno zatrjevalo, da naj jih tam ne bi bilo, vendar je hkrati zdravstvena delavka povedala, da je imela sošolca Roma, vendar le za en dan. Ocenila je, da naj bi Romi prišli v občino v petdesetih letih 20. stoletja. »In tole je vse od njega!« Tako so šele pred kratkim začeli sistemsko terensko delo z njimi, saj občina zaradi predpostavke o neavtohtonosti ni pristopila k urejanju življenjskih razmer Romov (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Drugi vidik, ki je pritegnil pozornost,

je dehumaniziran diskurz o romskih sokrajanih: anekdota, po kateri naj bi bili vsi Romi v občini (»tole«) potomci domnevnega prvega in edinega romskega prišleka v lokalno skupnost, je jasna aluzija na okužbo, infestacijo.

Poletno neurje 27. julija 2023 je Romom na tej lokaciji razdejalo in podrlo že tako ubožne in slabo zgrajene hiše ter barake, zato so se bili prisiljeni preseliti v avtomobile in kontejnerje. Občinski uslužbenci so jih nameravali preseliti na drugo lokacijo, tudi zaradi širjenja industrijske cone, vendar do tega ni prišlo. Kljub večkratnim opozorilom varuha človekovih pravic občina neustreznih bivalnih pogojev za Rome še ni uredila.

Lokacija 5: Poskrbeti za svojo vodo

Prebivalci nekaterih romskih naselij v občini 5 niti ne kažejo zanimanja, da bi se njihova naselja legalizirala. Tudi v tej občini je bilo le eno naselje vključeno v proces legalizacije. Na eni izmed lokacij so nasprotovanje utemeljevali z argumentom, da bi se v naselje potem priselili drugi Romi, kar bi otežilo sobivanje. Del tega naselja se nahaja pod daljnovodi in posebno vprašanje je, ali bi ga bilo sploh mogoče legalizirati (Romski svetnik, intervju, 14. 7. 2020). Tukaj živi razširjena družina Romov: starša imata devet otrok, tri hčerke in šest sinov, večinoma so vsi odrasli in imajo lastne družine.

V objektu večnamenskega centra (VNC) imajo vodo, ki naj bi jo po ustnih pričevanjih priskrbel lokalni romski svetnik (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020). Tu se nahaja majhen, že čisto dotrajan kontejner, ki stoji na utrjenem materialu, ki ga je neki *civil* s tovarnjakom pripeljal v romsko naselje misleč, da je to deponija. Pozneje so ob prizadevanjih romskega svetnika in lokalne NVO kontejner lepo prebarvali in prekrili s streho.

V občini imajo dostop do vode zato, ker so si Romi priključek sami izkopali že pred nekaj desetletji in se priklopili na obstoječi vodovod objekta nekdanje JLA, medtem ko so priklop naknadno formalno uredili s tedanjo Teritorialno obrambo. Vendar v naselju raba vodovodne infrastrukture ni omogočena vsem prebivalcem. Osebe VNC o pomenu osebne higiene ozavešča starše, ki po svojih zmogljivostih poskrbijo za urejenost otrok. Zabojsnik, v katerem se nahaja VNC, nima prhe, temveč le umivalnik in WC. Socialni delavki, ki sta v NVO delali z otroki iz več naselij v občini, povesta:

Otroci tam so še umazani. V slabši ali boljši higieni se pozna, da pri nekaterih vode ni, otroci nimajo takšnih navad, ki so v današnjih prevladujočih družbah običajne, npr. da bi se šli vsak dan tuširati, zobe umiti, lase umiti. V društvu nimajo institucionalne prakse tuširati otrok, v [ime naselja] nimajo možnosti za tuširanje [kontejner ima samo WC in umivalnik], v vrtcu drugod je praksa, da so otroci stuširani (Socialni delavki, intervju, 14. 7. 2020).

Umivanje otrok je običajno v enem naselju. Obstaja kontaktna številka vzgojiteljice, vrtec ponuja možnost uporabe tuša, kjer starši lahko umijejo svoje otroke. Socialna delavka pove, da njihova NVO prakse tuširanja otrok nima, a zavedajo se, »da bi bilo fajn otroka, ki je umazan, skopat, a to je občutljiva tema, pri čemer je sodelovanje s starši nujno«:

To, da otroci prihajajo neumiti, doživljajo kot stisko, to so zelo občutljive teme. V poletnih mesecih [romske družine] hodijo k vodi, otroci so umiti, [...], imajo mini bazenčke za otroke, da se umijejo, poleti je zunaj toplo. Na [ime naselja] so starši v tiski, ker živijo brez elektrike, vode, kjer je njihovo bivališče prikolica. Niti ni baraka, nekateri nimajo niti oken (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020).

Ko otroke povabijo na delavnice, jim deprimirani starši ne dovolijo sodelovanja, otroka izvzamejo iz dejavnosti. Pomanjkanje vode ima zagotovo travmatične psihosocialne posledice:

Otroka ne pošljejo k obisku, staršem vedno govorimo, da je življenjsko, da so otroci umazani, da se to lahko zgodi, veliko razumevanja pokažejo do umazanosti, potem je lažje, da se otroci preoblečejo v čista oblačila za v dnevni center. Oblačila niso last dnevnega centra, pač pa jih dajo starši iz domače hiše v vrtec. V ta oblačila se potem otrok preobleče (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020).

V drugem naselju je podobna praksa, mamica pravi, da je otrok umazan, ga obriše ali ga preobleče ter umije rokice, nogice ali mu pozimi, ko je mrzlo, obriše obraz. Starši s svojim ravnanjem pokažejo, da jim je mar. Glede uporabe vode se dogovarjajo s sosedi, kamor se gredo umiti. »Se znajdejo, naslanjajo se na sorodstvene vezi, si pomagajo, hodijo drug k drugemu.« En sogovornik pove, da je brez vode,

s partnerico imata dva otroka, pomagata si s preprodajo starih avtomobilov. Pove nam, da bi mu stric dal možnost uporabe vode in vodovodne napeljave ter se zanaša na njegovo pomoč. Socialna delavka iz NVO mu odvrne, da vodo gotovo potrebuje (Socialna delavka, intervju, 14. 7. 2020).

Socialni in pedagoški projekti v romskih naseljih

V naselju na Lokaciji 1 stoji kontejner, kjer se nahajajo prostori za izvajanje različnih projektov, po navedbah sogovornice že od leta 2010 ali 2011, ko so začeli s predšolsko vzgojo. Prisotnost različnih pedagoških in socialnih projektov v »romskem naselju« kaže, da tovrstni projekti »za nekatere prebivalce romskih naselij pomenijo normalizacijo vsakdanjih življenjskih razmer in socialnih pogojev« (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020). Dolgoletno delo in prisotnost *gadž* naj bi med romskim prebivalstvom počasi gradila medsebojno zaupanje in socialno učenje vseh akterjev. Sogovornica je izpostavila nezaupljiv odnos romskih staršev majhnih otrok, vključenih v predšolsko varstvo. Večina staršev je brezposelnih, tako da jim je vseeno, ali so otroci doma ali v vrtcu. V naselju so vzgojitelji želeli, da bi bil romski vrtec organiziran za otroke do petega leta starosti, nato bi sledila priprava na šolo v vrtcu skupaj z otroki večinskega prebivalstva. Romski otroci naj bi se vključili v redni vrtec vsaj zadnje leto in nato v redni oddelek OŠ, ki se nahaja izven »romskega naselja«.

Vrtec v romskem naselju je organiziran za najmlajše. Vendar nekateri vpisani v vrtec niso hodili. Vzgojiteljica opiše travmo staršev in otrok ob uvajanju: »So prišli v uvajanje, gredo skozi nekaj uvajalnih dni, nato pa, ko otrok joka, ne nadaljujejo z uvajanjem, in pozneje otroka ni. Otroka smo kar naprej matrali« (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

Medgeneracijsko travmo odražata tudi nezaupanje in strah za otroke. Zaradi močne družinske navezanosti starši tudi večkrat tekom dopoldneva pridejo v vrtec pogledat svoje otroke. Vzgojiteljica komunicira s starši, postopoma in počasi »vzpostavijo odnos«. Zaradi oddaljenosti romskih naselij od rednih vrtcev večinskega prebivalstva je take stike težko vzpostavljati, a še bolj vzdrževati. Po mnenju vzgojiteljice gre pri romskih starših za nezaupanje do institucij. Sčasoma in ko so prepričani, da je z otrokom vse v redu, z vzgojiteljico vzpostavijo odnos čustvene bližine in medsebojnega zaupanja. Vzgojiteljica pove, da je bila ena izmed težav med pandemijo izvedba integracije:

Iz integracije, ki je šla po letih, smo trenutno prišli na vodoravno ničlo. Zadnje leto je namenjeno integraciji v večinski vrtec, vendar to zadnje leto otroci [zaradi pandemije koronavirusne bolezni covid-19] ostajajo doma. To je zlasti kritično, ker mora otrok zadnje leto pred šolo največ pridobiti pri grafomotoriki, iti mora v vodoravno integracijo, sedaj do šestega leta. To je veljalo do korone, sedaj je [nastal] problem zaradi mešanja skupin, česar se zaradi korona ukrepov ne sme izvajati. Prej smo lahko združevali oddelke, sedaj se to ne sme, zdaj je pravilo ena vzgojiteljica, en oddelek, zaradi teh ukrepov (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

V obdobju izvajanja terenske raziskave so ukrepi za integracijo romskih otrok veljali v zadnjem letu male šole. Šlo je za zadnje leto vrtca, ki je zunaj naselja, v mestu, in v običajnih razmerah predvideva združevanje romskih in neromskih otrok v t. i. kombinirano izvedbo integracije. V obdobju pandemije so se ti ukrepi izkazali za nekompatibilne z vladnimi ukrepi, ki so zahtevali dosledno ločenost otrok po skupinah: »Težave so pripeljale do tega, da so bili otroci v zadnjem letu doma!« (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020). Nekateri starši so imeli tudi težave s prevozom otrok v mesto, saj so bili šolski avtobusi ukinjeni.

Starši nekateri imajo vozniški izpit, pa ga lahko izgubijo. Lahko se jim pokvari avto [...] Pri integraciji smo padli! Zgodi se tudi, da je otrok veliko manjkal, ker npr. družina ni imela avta ali ni bilo denarja za bencin, pa je otrok prišel tri- do petkrat na mesec (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

Šolski avtobus predšolskih otrok ne sme prepeljovati, ker mora imeti predšolski otrok po zakonu spremstvo staršev. Pred korono je bil prevoz organiziran iz sredstev projekta, zbral se je najcenejši ponudnik, in imeli so rezervacijo za majhen avtobus, ki je otroke odpeljal v centralni vrtec (Vzgojiteljica, intervju, 9. 7. 2020).

Dodatna težava je, da država »dejansko nagrajuje starše, ki ne dajejo otroka v vrtec«. Stroški za vrtec od otroških dodatkov naj bi po navedbah vzgojiteljice odvzeli 20 %: romski starši imajo npr. 150 EUR otroškega dodatka, imajo dva otroka, ko doplačajo vrtec, izgubijo 20 % pri prvem otroku, pri drugem tudi 20 %, zato se jim ne splača pošiljati otrok v vrtec, ker se jim zaradi tega zmanjšuje otroški

dodatek. Otroke so morali voziti izven naselja in doplačati vrtec. Romski svetnik iz iste občine pa ločeni, posebni vrtec za romske otroke v »romskem« naselju vidi kot težavo. Sprva je bil zadovoljen, saj je mislil, da bo vrtec deloval,

... ampak jaz ne vidim tukaj rešitev, ker naši otroci še vedno ne naredijo osemletno šolo. Zakaj? Vrtec v [ime »romskega naselja«] ni rešitev, verjemite mi, jaz sem hodil v vrtec. Vem, kako to deluje. Oni bi morali že od kraja hoditi v *občini*, mislim v mešani vrtec. Da bi se z enim [civilom] spoznal, da imaš prijatelja, da boš skup z njim šel naprej ... (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Poudarja, da težava ni v nezaupanju romskih staršev do vrtca, temveč v tem, da naj bi bili starši ravnodušni in ne dovolj skrbni:

Ni res, da ne zaupajo ... Stari zaupajo ... Jim je vseeno! Problem pa je, da starši niso preveč skrbni za to, se ne trudijo, da bi otrok šel v vrtec. Nikjer ne delajo, otroci s starši spijo do desetih. Veliko je vpisanih otrok, a ne hodijo v vrtec. Tukaj bi moral ukrepati Center [CSD]. Izven romskega naselja [bi morali otroke] dati v vrtec, saj imajo olajšave čisto vsi, tak da jim ni treba plačat, 30 EUR se itak odtrga iz sociale, ne bi bili oškodovani zaradi tega (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

Posebna težava nastane, kadar so projekti za Rome časovno omejeni, npr. v obliki večletnega/večmesečnega projektne delo, ki ne vzpostavi pogojev za nadaljevanje dejavnosti po preteku. Poleg pomanjkanja sredstev kontinuiteto ponekod otežuje tudi pomanjkanje kakovostnega izobraževalnega kadra, ki bi bil usposobljen za nadaljevanje projektne delo. S takim uvajanjem in zamiranjem projektov se pri romski populaciji utrjuje prepričanje, da so »zanimivi« samo, kadar izvajalci projektov v tem vidijo svojo osebno ali karierno korist.

Na lokacijah 2, 3 in 4 niso imeli posebnih projektov, povezanih s predšolsko vzgojo. Več sogovornikov pove, da težave povzročajo različne administrativne ovire institucij, ki financirajo ozaveščevalne in izobraževalne programe, glede pogojev njihove izvedbe s predpisom normativov za izvedbo ali ker skladno s cilji integracije programi ne predvidevajo sredstev za dejavnosti izven naselja. Ta mnenja podkrepijo npr. z zahtevo po določenem številu udeležencev za izvedbo delavnice z romskimi otroki: npr. dvanajst otrok, kar je v manjših

naseljih težko dosegljivo. Delo na terenu je pokazalo, da so normativi neživljenjski. En program integracije se izvaja na lokaciji 1 pretežno v »romskem naselju« in nima predvidenih sredstev za obiske izven »romskih naselij«, pojasni koordinatorica. Sprašujemo se lahko, kako in s kom naj bi se ljudje integrirali. Pri projektih, kakršen je njihov, je pomembna tudi kontinuiteta, saj naj bi se prostori vzajemnega zaupanja gradili počasi, kot meni sogovornica. Med drugim se ukvarjajo z mladimi materami, ki jim s pomočjo delavnic želijo pokazati,

... da so razumljene kot ženske, da imajo možnost roditi, tudi same potem doživijo izkušnjo biti z otrokom; izvajalka vsebin je sama mati. Srečanja so zastavljena bolj delavniško, na izmenjavah izkušenj; ne morejo imeti strokovnih predavanj, diapozitive je potrebno razložiti na razumljiv način. Kaj je porod, da je vredna več, da si ženska sama da prostor, do kod dovoli, da njeno mnenje šteje kot partnerka, ženska. Projekti bodo pokazali, da dajejo nekaj več. (Koordinatorica – izobraževalka, intervju, 9. 7. 2020)

Obstoj takšnih projektov je odvisen od pripravljenosti občin za finančno podporo izvajanja. Na terenu je mogoče opaziti, da se nekatere občine lotijo projektov šele takrat, ko konfliktni odnosi med romskim in neromskim prebivalstvom prerastejo v nasilje.

Romski mladoletniki so v posebnem položaju. V obiskanih »romskih naseljih« je veliko mladih Rominj in Romov, ki ne končajo osnovne šole, niti niso vključeni v katerega od programov. Lahko bi rekli, da so v naseljih, kjer smo opravili pogovore, velike pozornosti deležni predvsem otroci, mladostniki primeroma veliko manj, medtem ko se s starejšimi Romi organizirano ukvarjajo le, če so starši otrok, ki so vključeni v programe. Na podlagi pričevanj ugotavljamo pomanjkanje programov za mladostnike. Več sogovornikov, predvsem neromskih pedagoških delavcev, je omenjalo tudi šole za starše. Socialna delavka iz občine 1 je izpostavila, da je mogoče opaziti mlade matere, največ petindvajsetletne ženske, ki »hodijo iz žura na žur, oba otroka sta pri babici ... v hiši naj bi se dogajale stvari, ki niso OK, alkoholizem, po mojem preprodaje ... Kaj se je zgodilo z materinskim instinktom?« Sogovornica omeni primer mlade matere:

Oče je poklical, da se je hotela ubiti ... Februarja je rodila fantka, zdaj starega dva meseca, imam odzive od nje 14. in 21. v mesecu. Vmes, ko ni denarja, [je to], ali je otrok živ, zdrav, drugotnega

pomena. Stare mame imajo vsaj en čut do osnovne oskrbe, govorimo res o zelo primarnem nivoju (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020).

Romi v občini 2 se »slabo šolajo«, v šolo hodijo otroci romskega svetnika. »J. vozi svojo vnukinjo. Nekateri starši potrošijo denar, otroke pa je sram iti v šolo, ker nimajo sredstev [šolskih pripomočkov], ki jih potrebujejo.« V občini 2 neuspehe pri izobraževanju pripisujejo tudi lastni nemoči in predvsem nesodelovanju Romov:

Jim ne moreš pomagat, ena družina je svoje tri otroke raje odpeljala v nakupovalni center, so jih lovili po naselju. Razen [imena umaknjena] ni bilo nikogar, so jih skup lovili, da bi z njimi izvedli program aktivnosti. Na vprašanje, zakaj ne pošiljajo otrok, in komentar, da je to škoda, oni odvrnejo, »vi nam rajši *peneze* dajte« (Uslužbenec občinske uprave, 22. 7. 2020).

Občina 2 je na začetek naselja, pod vodni stolp in pod anteno za mobilno telefonijo ali TV, postavila večnamenski kontejner ter kontejner s kopalnico in WC-jem. Večnamenski prostor je bil ob našem obisku demoliran: nekdo je razbil okna, ki so bila za silo polepljena z lepilnim trakom. Občina naj bi popravila streho, ki ob dežju pušča. Ključke tega centra ima romski svetnik, ki skuša vzpostaviti ustrezno okolje za delo pri obšolskih dejavnostih, pri čemer ima težave z vandalizmom: »Vse, kar je notri, vse terejo in vkradnejo ven. So šipe potrte, sem prosil župana, da bi popravil« (Romski svetnik, 22. 7. 2020). Pogoji za delo v kontejnerju za obšolske dejavnosti so težki, saj v nobenem od dveh kontejnerjev ni vode. V kontejnerju s tušem in WC-jem je pozimi počila vodovodna cev, ki do izvedbe našega terenskega obiska še ni bila popravljena, kljub pandemiji. Tako je na izvedbo obšolskih dejavnosti, ki smo jih obiskali in so se jih udeležili štirje učenci, romska pomočnica prinesla s seboj higienske robčke in vodo.

Socialna delavka iz občine 3 pripoveduje, da so v občini razmišljali o mobilni enoti, vendar nimajo organiziranega vrtca posebej za romske otroke. Uslužbenec občinske uprave izpostavi odtegljaj od otroškega dodatka. Drugi naj bi bili upravičeni do 10-odstotnega povišanja otroškega dodatka ob dopolnjenem tretjem letu starosti, če je otrok doma. Obiskovanje vrtca sogovorniki iz vrst Neromov zaznavajo kot pomemben dejavnik socializacije. Uslužbenec občinske

uprave in socialna delavka skupaj pojasnjujeta pomen vrtca. Takole si dopolnjujeta misli:

Vstop v vrtec bi se moral spodbujati, ker je težava v socializaciji ... Tukaj je dela veliko, in delajo individualno in se dogovarjajo s posameznimi družinami. Poleg tega iščejo luknje v zakonu, kjer bi jim lahko pomagali ... (Uslužbenec občinske uprave in socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020)

Uslužbenec občinske uprave pravi, da obstaja program, ki sicer v občini 3 poteka v mestu na ljudski univerzi in ne v kakšnem segregiranem naselju. Prej naj bi vodili program iz pisarne; vendar so se na vabila k izobraževanju odzvali tisti, ki se tudi sicer odzivajo na podobne pobude. »Oni pa sedaj želijo tiste, ki se ne odzivajo. V tem smislu, da se dela terensko, je bil tudi pritisk občine na ljudsko univerzo, ker tega dela ne moreš delati iz pisarne« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 17. 7. 2020).

Policist iz občine 4 pove, da za Rome tudi v tej občini ni posebej organiziranega vrtca. Klical je tudi Amnesty International in oni se strinjajo, da segregacija ni ustrezna. Nasprotno neki predstavnik občine misli, da je treba vrtec postaviti v naselje. Policist pojasnjuje, zakaj nasprotuje ideji o ločenem vrtcu:

To je ločevanje, ker otroci ne ločijo, če rečemo črn, bel, zelen. Kakor koli. Tudi eni, ki imajo govorne napake, otroci tega ne ločijo. Če se bodo že v vrtcu pomešali med sabo, jih bodo tudi starši lažje v šolo vozili. Bodo dobili zaupanje, od majhnega. Največja težava je, ker se jih pusti, do osnovne šole se z njimi ne dela nič ... Otrok gre s šestimi leti v šolo in med sabo se pogovarjajo po romsko in ne vsi ... ne znajo vsi slovensko, in otrok naleti že na prvi neuspeh. Prvi razred ponavlja, pa naj se zgodi, da še enkrat ponavlja, je že tri leta starejši kot začetniki, in potem se začne izkazovati s takimi stvarmi ... [implicitira vedenjsko deviantnost], saj tako je vsak ... Logično in po domače povedano, so nadležni. Prva stvar je, da bi morali iti v vrtec. Naj bo obvezen, saj je zastoj. Dobijo pa celo dodatek, če ga ne vozijo. Sem za pozitivno diskriminacijo (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Pri pogovoru s predstavniki romskih naselij ta sogovornik sliši, da so oni navajeni vse bolj »na blago: [ime umaknjeno], ti moraš razumeti,

da mi smo tako! ...» Pripovedujejo mu, da otroci jokajo, zato jih mamice ne bi dale v vrtec (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Sogovornik ima izkušnjo s tem iz lastne skupnosti: prvih štirinajst dni so jokale mamice in otroci, nato so se vsi navadili. Potem otroci [večinskega prebivalstva] komaj čakajo, da gredo v vrtec. Otrok se bo v vrtcu »navadil sistema, jesti, zobke umivat ...« (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Pove, da iz občine le ena romska družina, morda dve, vozita otroke v vrtec:

Premik se bo zgodil samo v desetih letih. Ne pa da se pogovarjamo o vodi, pa potem rečejo, pa ne bomo otrok v šolo vozili [če ne dobimo vode]. Halo! Se pokliče socialo in se onega vpraša: »Kaj ne boš ti, a ti boš izsiljeval?« Za otroke moraš skrbeti, ta denar je namenski, je za otroke ... Ni več tega, da bi bili vsi blatni in zanemarjeni, z leti se je popravil socialni standard, socialna služba, ki bi šla preveriti, svetovati, jim tudi to jasno pove. Otrok ne more biti zanemarjen. Druga stvar pa je, da smo se pogovarjali, da bi v vsakem naselju postavili nek kontejner, igralnico itd., ampak iz pogovora z Romi je tako, oni nočejo dati svojih otrok v romski vrtec. Stopili so v stik z vrtcem, praktično ti sedaj hodijo po terenu in nabirajo te otroke, vpisujejo. In jih je zelo malo (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

V občini 4 poskušajo delovati na podobnih izhodiščih, v sodelovanju s CSD-jem in komunalo, kot v občini 3. »Romska pomočnica«, ki je zaposlena preko občine 4 na CSD-ju, je v poletnih mesecih leta 2020 izvajala delavnice skupaj s sodelavci komunale. V primerjavi z zamišljeno zasnovo ni Rominja, niti ni po izobrazbi socialna delavka ali pedagoginja, prav tako ni usposobljena za ta delovni profil. Pri eni izmed izvedb takšnih delavnic o komunalnih vsebinah in recikliranju smo bili tudi prisotni med terenskim obiskom. Izobraževalne vsebine na delavnici so se navezovale na ustrezno ravnanje s komunalnimi odpadki, na ekološke in podnebne spremembe ter na zastrupljeno zemljo. V terenskem dnevniku smo povzeli vsebino pripovedi na delavnici:

Vsi [ljudje] uničujemo svoje okolje. ... Moramo si vsi skupaj prizadevati za čisto okolje, vodo ... Tudi hrana, ki jo zavrzemo, lahko onesnažuje okolje, pride do nabiranja bakterij, to jedo živali, lahko se prenesejo bolezni na človeka. Odpadno hrano je

priporočljivo zbrati, za bio odpadke. Nekdo vpraša, če dobijo kante tudi za bio odpadke. Sodelavec komunale reče, da je bolj smiselno v takšnem okolju [ruralnem, blizu gozda] delati kompost. Tudi on, ki živi na kmetih, ga dela, pojasni. Kante so primerne, če ljudje živijo v bloku. Nato govorijo še o kompostiranju. Zbrali naj bi odpadno hrano, jo dali na kup, da se zbirajo tam živali, podgane in miške, stran od hiš. Sodelavka komunale je nato razdelila zgibanke in povedala za možnost odlaganja smeti na ekoloških otokih za steklo in papir, ki se nahajajo v središču občine 4. Izvajalci delavnice povedo, da bo pomembno recikliranje. Romi negodujejo, da razumejo, kako se reciklira, ampak vseeno ostanejo in poslušajo. Napovedo, da iz inšpektorata pridejo jeseni, v dobri volji, pogledat vsebino zabojnikov v naselje. Z naročniki komunalnih storitev se dogovorijo tudi o dovozu kontejnerja za kosovni odvoz odpadkov. Nekdo od Romov opozori, da nad barakami v gozdu nevarno visijo posušena drevesa in izrazi zaskrbljenost nad nevarnostjo. Vpraša, ali bi to lahko komunalci odstranili. Odvrnejo mu, da je to povezano z velikimi stroški in da verjetno sredstev za ta poseg v gozdu župan ne bi odobril. Nato celotno vsebino delavnice ponovijo še v drugem delu naselja, kjer družine še niso naročene na odvoz smeti (Terrenski dnevnik, 12. 8. 2020).

Sogovorniki Romi delavnico o urejanju odvoza smeti vidijo kot »prazne besede. Občina in sociala, samo za smeti jim gre,« komentira nekdo. Ker v tem delu nimajo urejenega odvoza smeti, jih kurijo. Odnos občinskih institucij do njih komentirajo takole:

Pridejo pogledat za šolo. Danes ne vprašajo, kako živiš, samo pogledajo, kaj imaš narejeno. In smeti. Pogovarjamo se za odvoz smeti in kontejner. Morali bi imeti svojo številko. Zakaj bi plačeval na enemu drugemu naslovu [kritika implicira, da bi morali dobiti hišne številke, svoj naslov, in da bi se borne bivalne razmere morale urediti]. Zakaj bi šel od sosedove številke plačat kontejner!?! (Prebivalec romskega naselja, 28. 7. 2020).

Neki drugi prebivalec dodaja: »Naj bi dal možnost ljudem, da si odkupijo, isto kot v občini 3, to bi bilo dobro, da si lahko rihtaš naprej in odkupiš, sam ne moreš zrihtat ...« (Prebivalec romskega naselja, 28. 7. 2020).

Izobraževanje o skrbi za ekologijo in urejanju odvoza smeti, za katerega jim nato komunalno podjetje izstavi račun, tako kot ostalim prebivalcem, pomeni novo marginalizacijo. Nedvomno je odvoz komunalnih odpadkov nujen, vendar stroški skrbi za okolje postanejo breme ljudi, ki v skrajno bednih in negotovih razmerah životarijo s sredstvi iz socialnih transferjev.

Nasilje med mladimi in vzgojni ukrepi

Poseben izziv sta delo na področju preprečevanja nasilja in delo z mladimi, ki jim je izrečen vzgojni ukrep. Tudi na tem področju izvajalci naletijo na sistemske ovire. V občini 1 so od leta 2018 naprej izvajali večdnevne taborne za mladostnike, ki jim je bil izrečen vzgojni ukrep. V preteklosti so za mlade, ki jim je bil izrečen vzgojni ukrep, lahko organizirali večdnevne taborne. »Ko je bilo še zelo fajn delati taborne, so se postavili šotori in smo prespali« (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020). Mladi, ki jim je bil izrečen vzgojni ukrep, naj bi po besedah ene socialne delavke po zakonodaji predstavljali »varnostno tveganje« (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020). Ker je treba za vsakega posameznega udeleženca izdelati oceno tveganja, kar zahteva preveč birokracije, imajo sedaj dva enodnevna tabora: »Veliko je birokracije, mladoletni so, urediti bi bilo treba varstvo pri delu, oceno tveganja, če tak mulc kje prespi« (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020). V izogib dodatnemu administrativnemu delu kadrov CSD-ja, ki jih je glede na obseg dela znatno premalo, da bi lahko opravljali kakovostno skrbstveno in preventivno socialno delo, sedaj namesto večdnevnih taborov za mladoletnike – storilce kaznivih dejanj v občini 1 izvedejo npr. dva enodnevna tabora zato, da udeleženci ne prenočijo in da birokratska opravila odpadejo. Te taborne izvajajo v okviru nekega programa, v sodelovanju s CSD-jem, policijsko postajo in z občinskim mladinskim klubom, ki izvaja programe za mlade z manj priložnostmi in programe za ranljive skupine ter je prevzel tudi vlogo organizatorja (Socialna delavka, intervju, 9. 7. 2020).

Tabor naredijo v obliki delovne akcije na bližnji koči, kjer skrbnica koč mladoletnike z izrečenim vzgojnim ukrepom vsako leto tabora lepo sprejme. Skrbnica prispeva hrano, vsi udeleženci tabora pa delo. Leta 2019 so z lesene koč pobrali vsa okna, jih prebarvali in namestili nazaj; leta 2018 so npr. obnovili klopi. V letu 2020 je potekala že tretja delovna akcija, ki sem se je sama udeležila med

delom na terenu. Zložili smo velike količine drv. Na tabor je poleg organizatorjev in romskih udeležencev prišla tudi medicinska sestra iz centra za krepitev zdravja, izvedla delavnico, nakar je bil načrtovan pohod. Policista, ki običajno izvajata intervencije v »romskih naseljih«, prav tako sodelujeta. Socialna delavka in koordinatorica izobraževalnega projekta pojasnjujeta, da na romske mladostnike gledajo kot na ljudi, za katere jim je mar. »Mladostniki imajo v sebi en tak potencial, da so kulturni, ne konfliktni, sledijo navodilom, brez uporniških vedenj ...« (Intervju, 9. 7. 2020). Zdi se pomembno, da skupaj delajo različni deležniki. V preteklosti so z mladostniki obiskali tudi hipodrom, udeležili so se lesarske delavnice, predstavili so jim tudi možnosti zaposlovanja.

Izvajalci teh in podobnih programov kljub svoji dobronamernosti s svojim ravnanjem reproducirajo razmerja diskriminacije. Med piknikom na taboru izvajalci in udeleženci ne sedijo in ne jedo skupaj, temveč ločeno; prav tako ločeno sedijo Rominje in Romi ter predstavniki institucij, kar se ujema tudi s po spolu ločenim grupiranjem. Sedežni red se oblikuje intuitivno, brez poprejšnjega psihosocialnega načrta in brez refleksije. Zdi se, da so poklicna, spolna in etnična segregacija, ki se izraža v sedežnem redu, vsem neproblematične. Zgovoren je sedežni red policistov, ki sedita pred vstopnimi vrati v gostinski objekt.

Neprimerne in žaljive so zlasti nekatere pripombe, ki naj bi imele vzgojno noto:

Dajte mir, bodite kot ljudje – en mladec pravi, saj nismo živali! – potem pa tudi ne vpit kot živali!, odvrne policist. Ne krast – ne hodit noter sami za šank po pijačo. Boste že dobili, a ne hodit noter sami. Ne slikat in ne nas dajat na Facebook, opozori socialna delavka. Mi smo tako dogovorjeni, ne, sprašuje! (Terenski zapis, 16. 7. 2020).

Ob naštetemu so bile izrečene neprimerne šovinistične opazke med naključnim druženjem z znanci, ki so prišli na izletniško točko, kjer je potekal tabor. Posebej presenetljivi so bili »zafrkantski« odnosi med policisti in mladostniki, ki naj bi domnevno imeli namen oblikovati dober odnos, ter med policisti in mano. Tovrstno obnašanje osebja, ki tabore izvaja, vzdržuje odnos Mi-Oni.

Izvajalcem mladinskih programov tudi sicer primanjkuje znanja in ponotranjenja večšin medkulturnih kompetenc. To se kaže npr. v

spodleteli delavnici o spolni vzgoji, ki je združila mladoletne obeh spolov, med katerimi so nekateri že starši, skupaj z drugimi mladoletnimi. S takšnim ravnanjem se udeležence infantilizira in grobo posega v njihovo intimo. Ustrezen odziv bi bila po spolih in starostni stopnji ločena spolna vzgoja ali celo individualizirana izvedba svetovanja o odnosih in spolnosti oziroma izvedba teh vsebin s partnerskimi pari. Ob tem se izvajalci niti najmanj ne zavedajo pomanjkanja lastnih medkulturnih kompetenc.

Mladoletno starševstvo, mladoletne poroke, prostitucija

Romski svetnik iz občine 2 pravi, da so dekleta, ki se poročijo, stara 17 ali 18 let; malo je razlike med Prekmurjem in Dolenjsko, pojasni. Poudari, da pri njih še nobena mladoletnica ni imela otroka pri petnajstih letih; dandanes imajo ljudje v povprečju dva do tri ali tri do štiri otroke. On sam je imel pet otrok, štiri fantke in eno punčko, ima tudi že štiri vnuke. Njegovi otroci so že polnoletni (Intervju, 22. 7. 2020).

Uslužbenec občinske uprave pojasni, da je tu težava predvsem prostitucija: pravi, da gre za dve družini, v katerih moža prodajata svoji ženi. Romski svetnik hoče to preprečiti, a ne ve, kako:

To mož prodaja ženo, a ne direktno, pač pa tako: Mož ji reče, idi, prinesi denar za alkohol in cigarete, in bo šla za 10, 20 EUR. Enkrat je en rekel, da mu je punca vzela 100 EUR. Izginile so moškimi tudi denarnice [ki so jih ženske odtujile], pa tak vsega je bilo ... Kak boš šel prijavit, hah, poročen? (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020)

Zbrana etnografska evidenca govori tudi o različnih dimenzijah nasilja, od strukturnega do nasilja revščine in policijskega zastraševanja ljudi. Primer tega je, da v imenu preprečevanja zgodnjih porok med mladoletnimi Rominjami in Romi pridejo na teren celo policijski specialci, kar rutinsko počnejo v občini 5.

Nasilje ter problematika izpostavljenosti socialnih delavk in patronažnih sester

Zbrani podatki kažejo tudi, da poskuse Romov, da bi se sami preživljali, npr. s prodajo nabranih gozdnih sadežev, otežuje tržna

inšpekcija na tržnicah ali ob cestah, ki zahteva spoštovanje pravil o dovolilnicah. Da to vodi tudi v fizično nasilje, govorijo tako zaposleni v občinah kot tudi rumeni tisk, kar spodbuja zaostrovanje odnosov etnične meje. Negotovo življenje v strukturnem nasilju in revščini ob neučinkovitih ukrepih države vodita v nasilje tako med Romi sami kot tudi med Romi in *gadžami*. Zaradi meddružinskih sporov si celo nekateri romski pomočniki ne upajo v nekatera naselja, kar jim onemogoča proaktivno delovanje.

O nasilju sta govorila sogovornika, romska pomočnica in policist iz občine 4. Policist se o tem pogovarja tudi s patronažnimi sestrami. Ljudje, ki na terenu delajo z Romi, si naj ne bi upali povedati vsega, kar vidijo, ker da jim potem Romi grozijo. Ko je neka patronažna sestra pristojnim na CSD-ju povedala za razmere v eni od romskih družin, so jo Romi lovili po veleblagovnici. Policist, ki je »rajonski«, je pri Romih na rednih obiskih, socialna služba bi morala biti v naselju in bi morala poročati naprej, a kaj, ko »ta dekleta« [patronažne sestre] nimajo nobene zaslombe od zgoraj, od države: »Ona je po 14.00 uri naprej mati, žena, ne more ona tam urejati zadev, ker je to zatečeno stanje, toliko in toliko let že tako živijo« (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Romska pomočnica, ki je na CSD-ju zaposlena preko javnih del, pripoveduje, da je v mestu prisoten kriminal. Ob tem navede tudi poskus nelegalnega priklopa na vodovodno napeljavo, ki so ga opravili Romi v mesecu juliju 2020. Lahko bi okužili celo mesto, pravi romska pomočnica, poleg tega tudi streljajo z orožjem, pojavljajo se konflikti, dobivajo kazni, ker kurijo smeti, o čemer so se pogovarjali tudi na zadnji seji Komisije za spremljanje položaja romske skupnosti. Romom so naložili, naj tega ne počnejo. Izkušnjo verbalnega nasilja so izpovedali tudi člani medicinskega osebja iz občine 1. Zaradi tega so vpeljali prakso, da v romska naselja ne hodijo sami.

Tudi policist izpostavi težavo, da Romi delajo nepotrebno škodo: nekemu kmetu nastavljajo kose železa na njivo, »je dobil železno palico v stroj«. Streljanje je moteče, nekdo je pred časom dobil izstrellek v okensko roletu. Streljajo za zabavo. Včasih zdržijo kakšen mesec, dva brez streljanja. »Kdo hoče imeti Cigana za soseda?« Policist pravi, da je »vseeno, al je Ukrajinc, Bosanc, Cigan, samo normalen naj bo« (Policist, intervju, 21. 7. 2020). V občini 3 so Romi prisotni že dlje časa, in ko gredo ven iz naselij v individualizirane hiše, med ljudmi ni nobenih težav. V občini 4 se je iz »taborov« izselila ena

družina, ki zdaj živi v bližnji vasi. Policist naprej pripoveduje, da z Romi nima nobenih težav. Vendar hkrati opaža, da se bolj ali manj mladi Romi, ki so s starši živeli izven »romskega naselja«, vračajo v naselja, pri čemer sogovornik ni navedel vzrokov za to (Policist, intervju, 21. 7. 2020). Vračajo se lahko zaradi porok in po vsej verjetnosti tudi zato, ker druge ne najdejo možnosti za bivanje.

Policist pravi, da fizičnega nasilja ali zasmehovanja Romov po njegovem mišljenju ni, ker ljudje nočejo imeti težav. Vendar Romi doživljajo neuspehe. »Ker ne hodijo v šole, imajo težave z doje-manjem [birokratskih postopkov], ko pridejo v občino, jim nekaj razlagaš, ne dojemajo ...« Pojasni, da nekateri ljudje ne poznajo kompleksnosti postopkov, pravil, zakonodaje, procesov urejanja razmer, npr. bivanjskega vprašanja, saj so slabo opismenjeni in zato izključeni iz tovrstnih izkušenj, tudi zaradi svojega načina življenja. Ker postopkov urejanja bivalnih pogojev ne razumejo, ne vedo, kaj bi morali storiti, v napotkih ne vidijo smisla ali tega, kar jim je naročeno, da bi morali, ne znajo narediti: »Mislim, da vas ne bi več želel videti, ker vas ne razumem. Pa me boste še kaj vprašala, kar ste mi naročila, pa ne bom vedel, kaj ste mi naročila« (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Kadrovska stiska CSD-jev

Socialna delavka, zaposlena na CSD-ju v občini 3, pove, da je prišlo do povezovanja med institucijami, ko so ugotovili, da neke pomoči z vrha, »s sistemske ravni«, ne bo. »Ni drugega, kot da sami stopimo skupaj«; lokalno se povežejo in naredijo načrt ter gredo v akcijo. Kot lokalni prebivalci namreč vedo, kaj je težava in kaj je mogoče narediti. Iz strani države sicer lahko pridejo neka navodila, a koliko so realna, je drugo vprašanje, ker je vsaka družina posebna. Ugotovijo, kaj je dejanska težava na terenu in potem v okviru neke možnosti, neke zakonodaje, predpisov to peljejo po neki legalni poti (Socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020). Izhajajo »iz dejanskega problema, šele potem iskati rešitev«:

CSD je en od pomembnih akterjev, vsi ti prebivalci so prejemniki socialne pomoči, ki je transfer, ki je zaščiten od izvršb in od vseh možnih odtegljajev, in če ni sodelovanja in dogovora, da si ti ljudje želijo nekega aktivnega reševanja svoje situacije, nobenega

odtegljaja ni možno izvesti. Torej jih ni možno naučiti, da je treba za osnovne življenjske potrebščine nekaj plačat, da je elektrika stvar, ki stane, da je komunalna storitev stvar, ki stane, da voda stane in da je vse to treba poravnat. V bistvu jih učimo teh stvari in hkrati skrbimo za to, da so redni plačniki (Socialna delavka, intervju, 15. 7. 2020)

Občinski uradnik na občini 3 je poudaril potrebo po kadrovske okrepitvi, saj ima CSD 300 strank; na voljo je le en delavec, ki dela na denarnih prejemkih:

Izpostavil bi problem CSD, to je ta, če se oni hočejo aktivno ukvarjati s to problematiko, so kadrovske podhranjeni. Zato je tudi občina pristopila in pomaga, sofinancira, določene delavke, v temu sistemu, da lahko to aktivno rešujemo. Vi morate vedeti, tuki brez dela na terenu nekega napredka ne bo, iz pisarne se zadev ne da rešiti (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Tudi na CSD-ju, pristojnem za legalizirano romsko naselje v občini 1, je prisotna kadrovska stiska. Od CSD-ja »se pričakuje čudeže«, ta CSD ima več kot 400 uporabnikov, tri četrt Romov je v omenjenem naselju. Socialna delavka pojasni, da je na terenu večinoma sama, »a to ni edino; narediti bi se morali normativi, kontakti, opravljanje storitev, ne pa še javna pooblastila«: sogovornica dela tudi na »odvzemu otrok«, in potem še svetovanje mamam. Ko se je vzpostavilo merilo vsaj 350 Romov v krajevni pristojnosti za enega socialnega delavca, je CSD ostal brez ene dodatne zaposlitve, ker niso izpolnjevali številčnega merila, da bi lahko dobili še eno dodatno delovno moč, ki bi bila nujna za večjo izvedbo socialnega dela na terenu. Sogovornica pripravlja tudi predloge za sodišče, »forma mora biti sodna, vemo, kako sodišče dela, dolgo je obdobje za odvzem otroka, dolgo obdobje do obravnav, pripravljen je treba biti za ves ta šov, ki se dogaja v sodni dvorani«, starši imajo ob sebi odvetnika, CSD ima možnost državnega odvetnika, vendar je običajno na sodiščih sama. Pomembno je zadostiti določenim parametrom in merilom; ob tem ostaja osnovna težava pomanjkanje kadra:

Če bi vlagali predloge, nas je premalo, s tem številom kadra ... Ni več higiensko, kako široki so naši referati in kako široko je delo strokovnega delavca. Izgubljam zaposlene, dober kader odhaja.

O tem se nihče ne sekira, da mladega kadra ni več in da diplomanti nimajo pogojev za pripravništvo. Prej je direktorica lahko vedno poskrbela, da je imela maso pripravnikov, za odsotnosti, ekipo mladega kadra za rezervo je imela vedno v predalu (Socialna delavka, intervju, 16. 7. 2020).

Policist iz občine 4 pojasni, da socialna služba hodi po terenu, vendar sta posebna težava mladost romskih staršev in nizka izobrazba:

Socialna služba hodi po terenu, samo starši, zdaj so starši ... oni so stari 15, 20 let, staršem ne bo po enem predavanju naredilo klik, mogoče bi bilo pa res tako fajn. [Ime romskega prebivalca] pravi, da pelje otroka v šolo, toda otrok mu pri drugih vratih uide ven, ker je star 10–12 let. Pet, šest let je zamujenih, jih je težko ujeti (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Za občino 4 so socialne delavke vedele, da je tam stanje slabo; sogo-vornik razloge za težave vidi v sistemski neurejenosti in nezadostnosti skrbi za otroke:

Problem je, da se država ne postavi v to, če bom rekel, da je treba otroka vzeti, imam za sabo 15 ljudi, ki bodo name skočili, in živimo v istem kraju. Pa kaj sem jaz, da se bom izpostavil za kompletan sistem, ki ga država ima vzpostavljenega? To bi morala država, na teh stvareh bi morali biti bolj odločni. Tudi pri *civilih*, ki izkoriščajo, tudi tukaj bi morala biti država ... bolj odločna (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Komentiram, da država nima dobro vzpostavljenega sistema, ne za posvojitev ne za rejništvo ne za varne hiše. Policist meni, da je vse »preveč na blago«, in dodaja, da pozna primere odvzetih otrok, ki so jih odvzeli Romom, ki so se vsi dobro iztekli, otroci so bili super. V občini 3 so precej sami sebi prepuščeni, enega fantka so jim vzeli,

zdaj je čisto drug, ga videvam, ..., hodi za vikende k staršem. Dali so ga v neko rejniško družino. Da ni temne polti, ga ne bi ni porajtal. Normalno se sprehaja. Se spomnim, ko je bil majčken, a veste, ko je risanka Mavgli, ko se po gozdu podi. Ne moremo pričakovati, da bo pri tridesetih pa doktor (Policist, intervju, 21. 7. 2020).

Odnosi z okoliškim večinskim prebivalstvom

Sogovorniki, zlasti Romi, pogosto opozarjajo na problematiko poenostavljenih diskriminatornih kategorizacij Romov in poudarjajo raznolikost romskega prebivalstva v smislu različnih socialnih statusov. Sogovorniki nasprotujejo označevanju vseh dolenskih Romov kot neizobraženih in »problematičnih«. Podobno je tudi v Prekmurju, kjer je mogoče ugotoviti izrazito slojno raznoliko skupnost, katere člani spadajo v različne socialne statute in razrede, medtem ko jih razidem večinskega prebivalstva prav tako s pomočjo kolektivnih ideologemov tlači v enotno diskriminirano in dehumanizirano skupino.

Neustrezno kategorizacijo opažamo tudi med osebjem, ki romskim ženskam zagotavlja poporodno nego. Pogosto se »empatičnost«
patronažnih sester, medicinskega osebja, policistov in učiteljev izraža v rasističnih dihotomijah: npr. belosti nasproti temnopoltosti/črnosti; primerjanju med ljudmi (»civilni« – Neromi) na eni strani in »živalmi«, »gozdni otroki« ali »Mavgliji« (Romi) ipd. na drugi. Še druge rasistične kategorije zadevajo posebej Rominje, ki so označene npr. s kolektivnimi oznakami »stroji za reprodukcijo« ali denimo s predstavo, da so osebe z veliko željo po spolnosti, ustrezljive za spolne želje svojih mož ali so žrtve spolnih zlorab. Ena sogovornica je tovrstne težave strnila v vrsto na videz nepovezanih ugotovitev: da med zdravstvenimi delavci ni dovolj posluha za medkulturnost, da Romi z nasiljem uveljavljajo svoje pravice in da bi bile medkulturne kompetence dobrodošle posebej za podajanje zdravstvenih vsebin. Romski sogovornik je povedal zgodbo o nerazumljenosti, na katero Romi naletijo v stikih z zdravstvenim osebjem:

»Odvizno je, kako naletiš, včasih si lepo sprejet, včasih pa si 'civiliziran' in vse, pa to ne zadošča in enostavno ti popusti živec.«
Opiše primer smrti dedka, ki je bil takoj po prihodu z urgence, brez EKG-ja in preiskav, odpuščen, predpisali so mu samo tablete. Doma je dedek čez pol ure umrl. Po smrti dedka se je družina vrnila in vprašali so, kako je to mogoče, zakaj niso naredili vseh potrebnih raziskav. Zdravnica, ki je dedka pregledala, je rekla, da je vse, kar se ji je zdelo potrebno, naredila. »Dobesedno zlagala se je, ker je babica bila prisotna in žal teh preiskav ni bilo. Potem je gospa dobesečno pobegnila na dopust« (Romski pomočnik, intervju, 7. 9. 2020).

Sogovorec ima občutek, da ne gre le za neenakopravno obravnavo, temveč za hkratno opravljanje zasebne prakse in zanemarjanje javne zdravstvene službe določenega zdravnika.

Teden dni po dedkovi smrti smo imeli podoben primer s sestrično: sem bil prisoten pa jaz, sestrična ima že nekaj časa zdravstvene probleme, padla je v nezavest, smo jo peljali na urgenco, ona ne sme biti ne vem koliko časa brez kisika. Čakamo zdravnika, zdravnika od nikjer, [...] imajo pa tudi zasebne ordinacije in zdravnik, ki je bil dežuren, je bil v svoji zasebni ordinaciji. Čakali smo 15, 20 minut, njega še kar ni, ona tam leži, nobenega pač ... [ni bilo blizu], smo vse povedali, vse pokazali, da si tega pri njej ne smemo dovoliti, da lahko pride do trajne poškodbe. Posledice. Poklicali smo še enkrat zdravnika, dobesečno znoreli smo po telefonu, kaj se gre, da je to nujni primer. Nato reče, naj jo kar sami pripeljejo, zraven mu gre na smeh, na svojo odgovornost, v njegovo ordinacijo. Tako da je vse to trajalo cirka 1 uro, in bi lahko to dejanje imelo hujše posledice (Romski pomočnik, intervju, 7. 9. 2020).

Po pričakovanjih imajo Neromi diametralno obraten vtis; z besedami neromske sogovornice: »Zdravstvenim delavcem Romi ne spustijo zraven [jim Romi ne zaupajo, med njimi je zid, nekakšna mentalna pregrada], razen takrat, ko je že zelo hudo« (Zdravstveni delavec, 16. 7. 2020). In dalje, v povzetku:

Med mamicami je težko priti zraven, da jim lahko razložijo o kontracepciji. Po njenih besedah naj bi romske mamice manj dojile, zdaj bolj uporabljajo stekleničke. Svoj čas je bilo znano, da dojijo, – dolgo – ali enako kot med ostalo populacijo. Po porodu gredo hitro iz bolnišnice, rodijo in gredo. Želijo iti čim prej v svoje okolje. Ne vedo, zakaj je dobro, da ostanejo v porodnišnici. Poudari, da zaradi higiene. Romi doživijo velik stres, ker se v bolnišnici poudarja higiena in vsakdanje tuširanje. Vedno je umivanje, kar doživijo ženske kot stigma (Zdravstveni delavec, 16. 7. 2020).

Sogovornica ni slišala, da bi Rominje v porodnišnici nameščali v ločene sobe, vendar so zaradi skupinske stigme Rominjam pripisane socialne identitete (Goffman, 2008, str. 12), na katere se lepi

niz posplošenih kolektivnih ideacij, ženske so lahko slabo sprejete: »Vprašanje je, koliko žensk bi bilo pripravljenih imeti romsko mamicico v svoji sobi, problem je, kako bi jo sprejemale« (Zdravstvena delavka, 16. 7. 2020).

Druga sogovornica situacijo ležanja v skupni bolniški sobi primerja s sinovo izkušnjo v šoli. Njeni otroci hodijo v šolo skupaj z Romi, veliko več bi jih hodilo, če bi se ukvarjali z njimi. Postopoma bi se z leti odnosi spremenili. Romi si želijo pomoči. Romska učenka je sedela z njenim sinom v klopi, on ji je veliko pomagal v šoli (Zdravstvena delavka, 28. 9. 2020). Glede redne preventive je druga sogovornica Nerominja povedala:

Romi so vključeni v DORO, ZORO, SVIT, v referenčnih ambulantah jih vabijo s pošto domov, ko so stari 50 let. A odziv je slab. Urejeni Romi pridejo, neurejeni pa ..., sta prišla samo dva. Pošta naj bi jih dosegla zato, ker poštarji naslovnike poznajo, čeprav imajo naslov stalnega bivališča na občini ali na CSD. Problem je bil drugod. Razumejo 10 števil, probajo jih doseči preko ljudske univerze, preko predstavnice, vendar obstajajo blokade že od prej. Če nekdo pride, se zdi, da bi morali in z ene in druge strani imeti drugačen pristop. Morali bi z njim delati individualno (Zdravstvena delavka, 7. 9. 2020).

Posebej kritična je zdravstvena situacija glede zobnega in ustnega zdravlja ter zdravstvene oskrbe. Mlajši romski sogovorec pravi:

Kar se tiče zobozdravstva, se ga bolj malo uporablja ... Pri Romih se mi zdi, da zobozdravstvo ne jemljejo kot neko resno bolezen. To je nekje na dnu. Kar se tiče skrbi, bolezní ... Bolj redki obiskujejo zobozdravnike (Romski pomočnik, intervju, 7. 9. 2020).

Zaposlovanje Romov

Tipičen povzetek problematike zaposlovanja Romov je naslednji:

Okolje je v odnosu do Romov nesprejemajoče, če deset Romov hkrati dobi certifikate, težko dobijo zaposlitev, pripraviti je potrebno tudi okolje, da bi se lahko opolnomočeni [romski] posamezniki, ki delajo, tudi zaposlili. Nekateri sicer delajo v gradbenem podjetju, v šoli ... Romi se ne odločajo na državni ravni,

npr. za delo v [ime kmetijskega podjetja], ni dovolj stimulatívna misel na samozaposlitev, med večinskim prebivalstvom, tudi s strani delodajalcev, so zadržki (Koordinatorica, 9. 7. 2020).

Uslužbenec občinske uprave iz občine 3 pove, da je zaposlitev malo in da vsak Rom preračuna, koliko bo zaslužil kot zaposlen in koliko dobi socialne pomoči kot nezaposlen. Njegovo misel nadaljuje socialna delavka:

To ti gladko sam pove, imamo svetle izjeme, ko hočejo delati. Načeloma zaradi minimalne razlike od minimalne plače in prejemka transferjev [socialne pomoči], kadar je velika družina, veliko otrok, ne bodo delali. Na zaposlitvenem področju so premiki zelo majhni. Mogoče najmanjši (Socialna delavka. Intervju, 15. 7. 2020).

Več sogovornikov – romskih svetnikov je podalo pobudo za ustvarjanje novih delovnih mest ali socialnih podjetij, pri katerih bi bili Romi soudeleženi tudi pri vodenju in sprejemanju odločitev. Primerna se Romskim pobudam zdijo zelena delovna mesta, delo v kmetijstvu, vendar bi zaradi integracije ta delovna mesta morala biti izven romskih naselij. V obstoječih situacijah so to ideje, uvožene z evropskega Zahoda, ki se premlevajo predvsem kot vizije, za katere na terenu praktično ni nikakršnih izhodiščnih možnosti, a še najmanj politične volje lokalnih skupnosti.

Romski svetnik iz občine 1 pove, da je težko dobiti službo, če si Rom; pri delodajalcih je opravil anketo in niso hoteli zaposliti Romov, in sicer zaradi predsodkov. Ima idejo, da bi izvedel projekt za mlade, »ne govorim za starejše, najbolj kritični so najstniki in od 13 do 18 let, za te kritične bi našel rešitev«. Projekt bi bil na odboru za kmetijstvo, tako da bi mladi Romi delali na projektu, »mladi, nasilni, da bi jih pritegnil h kmetovanju, da bi pridelovali jagode, zelenjave, manj kraje bi bilo. Ker bi dobili tudi evropska sredstva.« Vendar je mnenja, da takšna ideja ni sprejemljiva, »ker je to predlagal Rom, se ne da, če bi predlagal Nerom, bi šlo skozi« (Romski svetnik, intervju, 9. 7. 2020).

V občini 2 so Rome zaposlovali preko programa javnih del. Mlajši Rom, starejši sin sogovornika romskega svetnika, je delal v »lederfabrik« [tovarni usnja v Avstriji], zdaj je na čakanju. Ko so Romi iskali delo v nekem podjetju, se potencialni delodajalec ni odzval:

»Če ti iščeš, ko si napisan [s priimkom], si že [prepoznan kot] Rom,« pravi sogovornik. Pove, da so v osnovni šoli nujno rabili čistilca, sina poznajo, dal je prošnjo, ampak ker je bil Rom, ga niso vzeli, češ da ne rabijo. Kar je zanimivo! Da bi on tam nekaj kradel? (Romski svetnik, 22. 7. 2020)

Uslužbenec občinske uprave pove, da »smo sedaj v kapitalizmu«, s čimer hoče povedati, da ni več t. i. socialnih služb. Nekdaj je veliko Romov iz naselij blizu tromeje delalo v Muri, na Agroservis. Delali so v podjetjih ABC Pomurka, Vodovod, Blisko, v 70. letih prejšnjega stoletja je bila politika zaposliti čim več Romov, in ljudje so delali do »penzije«. Naselili so se v bloke. »Če nekdo, na splošno, dobi delovne navade, dobi delo v Avstriji, če ne drugo ... Zdaj je na splošno zaradi korone slaba klima. Nekdaj je bilo je 6.000 zaposlenih v Muri z vsemi obrati, Panonija je zaposlovala 800 ljudi« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 22. 7. 2020). Romski svetnik pove, da je sedaj tako: delajo »tak na črno« v Avstriji, sam dela vse, zidari, pometa, »sem delovni«, zasluži 10 EUR (na uro), v Avstriji je skoraj vsak teden. »Kšefta« s starimi avti, se precej razume na to ... »Sem začel od malega šraufat plehario, in motorje«, dela vse, menja avtomobilske dele ... V Avstrijo iz njihovega naselja hodijo delat predvsem moški, ženske so večinoma doma (Romski svetnik, intervju, 22. 7. 2020).

Uslužbenec občinske uprave iz občine 3 vidi problematiko majhnega števila zaposlitev v prenizki izobraženosti Romov na eni strani in v sistemskih razlogih na drugi. Veliko možnost za premike k boljšim izobraževalnim možnostim vidi na področju izobraževanja otrok, ne odraslih:

... zdi se, da je nujno doseči vsaj dve leti predšolske vzgoje, vrtca, obvezno za vse, ker vidimo težavo, ko pride v prvi razred. Starši, ki se niso z otrokom ukvarjali, imajo [otroci] strašne težave že v prvem razredu (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Udeleženci skupinskega intervjuja v občini 3 naštevajo »klasične« ovire: Romi ne znajo jezika, zamujajo v socializaciji, ne morejo stopiti v sistem, povedo, da devetega razreda nočejo končati, ker bi bili nato zapostavljeni, zaradi starosti imajo potem težave. Hitro si oblikujejo družine:

Druga stvar, z devetimi končanimi razredi te lahko zaposlijo prek javnih del, tega pa Romi nočejo. Interesa za zaposlovanje

ni z njihove strani, in to iz razloga, ker je razlika med prejemki zaposlenega in ljudmi na socialni podpori minimalna. Skoraj več zasluži, če ne dela. Zadeve se dela na dolgi rok. Delodajalca s stereotipi ne moreš spremeniti čez noč, Rome s slabimi izkušnjami tudi ne. V socialnih politikah se bo obseg pravic vsem nam skrčil (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

V občini 3 tisti, ki so hodili v šolo, »normalno [živijo izven 'romskega naselja'] in imajo delo«, pove ravnatelj ene izmed šol (Ravnatelj šole, intervju, 15. 7. 2020). Našteje nekaj posameznikov Romov, ki so uspešni, izobraženi:

O., avtomehanic, njemu posel *laufa*, že njegov oče je hodil v šolo. Z. enako, niso moteči, navihani so, so tako kot mi. V mestu so družine, v hiši so živeli, otroci so šli v naselje nazaj. Nekateri so izobraženi. Ena punca ima dokončane tri četrtine srednje zdravstvene šole ... (Ravnatelj šole, intervju, 15. 7. 2020).

Nadalje pojasni, da je na praksi v zdravstvenem domu mlada Rominja, ki hodi v zdravstveno šolo. Uslužbenec občinske uprave pojasnjuje, kako nekateri Romi razumejo izobraževanje:

Potem so mi razlagali, da več, ko ima izobrazbe, večje imajo lahko težave, službo mu lahko najdejo. Tako so mi oni rekli. Eni zato nočejo devetega razreda OŠ narediti, ker pol je totalno nekvalificiran, ima osem razredov OŠ in je posameznik nezaposljiv. Potem gre sistem lažje, tako kot se je O. specializiral za avtomehnika, so se eni za socialne transferje. Na dolgi rok to ni dobro, če hočeš biti majčken več in mal več počet (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Nadaljuje, da je dodaten razlog za zavračanje zaposlovanja tudi romska preživetvena strategija, povezana z neizterljivostjo dolgov: kazni namreč ni mogoče izterjati iz socialnih pomoči. V enem naselju je nekdo z 90.000 EUR dolga rekorder, kar nekaj jih pozna, ki imajo dolga več kot 50.000 EUR: »Takšnega mi zaposlili ne bomo nikoli, ker mu bodo potrgali in bi imel minimalca« (Uslužbenec občinske uprave, intervju, 15. 7. 2020).

Določeni romski sogovorniki, prebivalci »romskih naselij« v občini 1 in občini 4 ter ravnatelj v občini 3 so povedali, da se Romi zaposlujejo prek javnih del. Preko javnega dela je zaposlena romska

pomočnica na CSD-ju, ali Romi opravljajo družbeno-koristno delo, če so bili pogojno obsojeni na zaporno kazen, zaradi različnih prekrškov, kot je nepripenjanje z avtomobilskim varnostnim pasom, nepošiljanje otrok v šolo ipd. Več sogovornikov je bilo zaposlenih na projektih za Rome ali kot »romski pomočniki«. Preko javnih del so zaposleni na območju občin za različne institucije, npr. v komunalni ali v šoli. Tako redno zaposlujejo Rome v občini 3. Javna dela za Rome razpišejo za obdobje dveh let, kar je začasna rešitev. Na območju občine 5 niso mogli npr. najti primernega kadra prek javnih del, ki bi delal kot pomožno osebje v projektih za Rome, zato so zaposlili dva Roma iz druge občine.

Nekaj sklepnih misli

Analizo podatkov, povzetih v zgornji naraciji, bom strnila v nekaj tematik; namen je opredeliti temeljne generativne plasti področja, ki se v slovenskem prostoru še vedno označuje kot »romsko vprašanje«,⁴ in obrazložiti posledice v našem času.

Ustavna kategorija avtohtonosti in posledice

Domnevamo, da se je zaradi razprav o staroselskih ljudstvih (*indigenous peoples*)⁵ v mednarodnih politikah in institucijah, zlasti v procesu dekolonizacije po 2. sv. vojni, v diskurz »slovenskega narodn(ostn)ega vprašanja«⁶ in nato v Ustavo RS prikradla nerefleksirana raba pojma avtohtonost za diskurz o etnično razločenih skupinah. Raba izraza se je nato lansirala iz političnega diskurza

-
- 4 Tudi ta besedna zveza je, podobno kot »romska problematika«, težavna in diskriminirajoča, čeprav se morda uporablja v uveljavljenem smislu obravnavanih »problemov v celoti« (FRAN, b. d). Po mnenju raziskovalcev v kritičnih romskih študijah vsebinsko v prvi vrsti insinuira, da Romi predstavljajo problematiko za večinsko prebivalstvo (Shmidt in Jaworsky, 2021).
 - 5 Izraz staroselska ljudstva pozna tri rabe: prva zajema ljudi, ki so živeli na določenem območju, preden je njihovo ozemlje kolonizirala ta ali ona evropska sila; druga označuje ljudi, ki so živeli na območju znotraj nacionalne države, vendar se ne identificirajo z večinskim prebivalstvom; tretja raba je za oznako potomcev ljudi v obeh situacijah. Skupna implikacija vseh treh rab je, da zaradi tovrstne zgodovine ti ljudje ne predstavljajo »običajnih državljanov« (Janko Spreizer, 2006)
 - 6 Za opredelitev tega pojma in problematik, ki so z njim povezane, glej (Šumi, 2000; Šumi, 2006, str. 7)

o »etničnih manjšinah« v Sloveniji v splošno rabo (Janko Spreizer, 2006, str. 236) in postala del lokalnih vednosti (Ibid., str. 236–271); nekaterim lokalnim skupnostim je »neavtohtonost« pri njih živečih Romov pomenila, in še pomeni, argument za pasivnost pri urejanju temeljnih življenjskih pogojev Romov. Tudi Zakon o romski skupnosti (2006) prinaša razločevanje med avtohtonimi in neavtohtonimi skupinami Romov v Sloveniji, pri čemer naj slednji ne bi uživali (vseh) pravic iz zakona.

V mednarodnopravni tradiciji je avtohtonost (indigenost, staroselskost) vezana predvsem na obdobje postkolonializma, ko je bilo treba domačinskim populacijam v nekdanjih kolonijah zagotoviti pravno doktrino, na kateri so lahko ustanovili lastne suverene države oziroma na podlagi katerih naj bi jim bila povrnjena zemlja. Ta doktrina (z nekaj variacijami) je domačinsko prebivalstvo označila kot tisto, katerega primat/suverenost na določenem ozemlju je zgodovinsko starejši od primata/suverenosti kolonialnih sil. Današnje ozemlje Slovenije je prav gotovo imelo zgodovino, ki je bila podobna kolonialni, saj je bilo pod oblastjo fevdalne rodbine Habsburg in nato države Avstro-Ogrske, vmes celo napoleonske Francije, medtem ko so bili deli današnjega ozemlja pod italijanskimi oziroma madžarskimi (ogrskimi) oblastmi. Vendar je za sodobno demokratično državo nenavadno, da se naslanja na to fevdalno in nato kolonialno zgodovino ter pravno tradicijo, ki izhajata iz teh zgodovinskih procesov zato, da zaščitita večinsko populacijo (po leg dveh manjšin, katerih status ustavno zaščitene, samoupravne narodne skupnosti je nasledek razmejitvenih dogovorov na mirovniških konferencah po obeh svetovnih vojnah; prim. Šumi, 2006). Za mednarodnopravno presojo ustavne kategorije avtohtonosti gl. tudi Sancin, Kovič-Dine in Turšič, 2021.

Retorika avtohtonizma se je začela v zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja v okviru politoloških in geografskih razprav o položaju slovenske manjšine v Italiji (prim. Komac 1982: 77–78, prim. tudi Klopčič, Komac, Kržišnik Bukič 2003: 203). Raba se je razširila po osamosvojitvi Slovenije, ko so raziskovalci »slovenskega narod(nost)nega vprašanja« poskušali koncept uporabiti tudi za Slovence, ki so ob ločitvi od Jugoslavije ostali zunaj Republike Slovenije (cf. Kržišnik Bukič 1998), ter t. i. nove manjšine, ki naj bi jih sestavljali Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi (t. i. ABČHMS, cf. Klopčič, Komac, Kržišnik Bukič 2003). Velik

del raziskovalcev je vztrajal, da te manjšine ne morejo biti predmet enake manjšinske zaščite, kot sta je deležni avtohtoni italijanska in madžarska manjšina, ter »avtohtona etnična skupnost« Romov (cf. Janko Spreizer 2004). Raziskovalci so določili še taksonomije: starejša avtohtonost naj bi zadevala prednike današnjih Hrvatov in Srbov v Sloveniji, medtem ko naj bi mlajša zadevala imigrante iz Kraljevine Jugoslavije, obenem naj bi bilo po presoji nekaterih merilo avtonosti obdobje 75 let. Raziskovalci se ne izrečejo, ali je ta časovni razpon zadovoljiv in ali je teritorialna strnjenost teh ljudi zadostna, kar naj bi bilo bistveno pri določanju »pravnega statusa manjšine«, temveč to razpravo obljubijo drugje (Klopčič, Komac, Kržišnik Bukič 2003: 306).

Ta slabo prikrit kriingrudovski in impliciten antiimigrantski sentiment ter solidariziranje s prizadevanji za ohranjanje »krvno čiste« slovenske nacije se avtorjem očitno zdita naravna; prav enako stališče večinoma izkazujejo lokalni deležniki in odločevalci na območjih, kjer živijo Romi. Ker je tako razumevanje avtonosti preniknilo v vse javne diskurze, ne le glede Romov, ampak vseh Neslovencev, je tak ljudski diskurz o avtonosti eden izmed gradnikov odnosov etnične meje med Romi in Neromi.

Neobstoj nujnih zbirnih podatkov o slovenski romski populaciji

Slovenijo pri reševanju ponekod kar nevzdržne situacije romske populacije močno ovira neobstoj temeljnih naborov relevantnih podatkov o romski populaciji; eden od rezultatov terenske raziskave je tudi zaključek, da o njej še največ ve policija, kar je seveda za demokratično državo nevzdržno.⁷

Kljub načelom varovanja zasebnosti in varovanja manjšinskih skupin, vključno z načelom nepreštevanja, so namreč za kakršno koli sistematično, »celovito strategijo za reševanje diskriminacije« potrebni najmanj naslednji nabori podatkov:

7 Tukaj dodam še opombo iz nedavnega poročila romskih aktivistov o implementaciji EU FRIS in nacionalne strategije za Rome, kjer se izpostavi, da v sistemu državnih institucij nesorazmerno veliko dejavnih ukrepov za Rome izvaja policija, in da policija razpolaga tudi z največ podatki o Romih, kar je za demokratično državo, članico EU, ki naj bi bila zavezana mednarodnemu pravu, v 21. stoletju popolnoma nesprejemljivo.

- *Koliko otrokom v romskih družinah je materni jezik (lokalna) romščina, koliko otrokom (lokalna narečna) slovenščina in koliko otrokom kateri tretji jezik?*

Ti podatki na nacionalni ravni so neizogibni zato, ker v trenutku, ko so pridobljeni, omogočajo vzpostavitev dejanske izobraževalne strategije za otroke in odrasle. Dokler namreč vztrajamo pri idealu izobraževanja v in izobraževanja o »romskem jeziku« kot vrednoti ter ob tem nimamo podatkov, koliko romskim otrokom je romski jezik enako tuj kot neromskim, vztrajamo pri romantično razumljenem procesu državotvorja iz 19. stoletja, ki je vsaj v Srednji Evropi govorjeni (materni) jezik in njegovo knjižno različico gledal kot bistveno konstitutivno komponento nastanka nacije. Podobno se nekateri, med njimi tudi strokovnjaki, posebej zanašajo na »romske intelektualce«, ki da bodo romsko situacijo razrešili preprosto zato, ker v slovenskem nacionalnem zgodovinopisju velja, da je bil slovenski narod (v 19. stoletju) utemeljen na kulturni tvornosti (pisateljstvu, pesništvu, umetnosti sploh). Taka nacionalistična mitologija ne nudi realnega oprijema za izdelavo izobraževalne strategije za romske otroke. Popolnoma je spregledano tudi dejstvo, da znaten delež mlajše generacije Romov opušča govorjenje romskega jezika z otroki, saj se je izkazalo, da je znanje slovenske narečne različice ključnega pomena ob vstopu v šolo ali v primerih, ko npr. otrok zboli in mora znati komunicirati z zdravstvenim osebjem. Tovrstne odločitve v komunikaciji z lastnimi otroki lahko označimo kot kulturno travmo.

- *Koliko odraslih Romov nad 18 let je v Sloveniji nepismenih?*

Nepismenost zlasti romskih staršev pomeni, da zanje otrokovo življenje v šoli predstavlja točko ločitve od otrok, ne točke povezave z njimi. Opismenjen otrok zelo hitro postane tudi pomemben vir za nepismenega starša, kar otroka postavlja v položaj starševega skrbnika, namesto da bi bilo obratno. Opismenjevanje odraslih bi se verjetno izkazalo za neprimerno boljšo osnovno strategijo pri uresničevanju cilja, da bi otroci končali osnovno in morda še srednjo šolo, verjetno boljšo od vseh prizadevanj, da bi otroke vključili v predšolske institucije kar čim prej v življenju. Slednja strategija namreč računa na to, da se bodo otroci skozi formalno izobraževanje intelektualno in čustveno oddaljili

od družine, kar je v jedru razdiralna praksa, ki je utemeljena na nerazumevanju medgeneracijske revščine (četudi je slednja vsekakor del živega spomina tudi za številne Slovence): osrednja ideja je »rešiti otroke« pred domnevno kvarnim vplivom »romskega okolja«, torej tudi njihovih lastnih staršev. Podobno je s t. i. prisilnimi porokami, ki so vir tolikšnega ogorčenja tako pri nekaterih raziskovalcih kot tudi v rumenem tisku: v razmerah medgeneracijske revščine so otroci pomemben vir za družino in skupnost, zato zelo zgodaj prisilno »odrastejo«, se poročijo, imajo otroke. Prav enako je veljalo tudi za večino slovenske populacije še na začetku 20. stoletja.

- *Koliko odraslih in otrok je dejansko vključenih v sistem zdravstvene oskrbe (npr. po merilu, ali imajo osebnega zdravnika/pediatra ali ne)?* Zelo negativne izkušnje, ki jih imajo slovenski Romi z zdravstvenim sistemom, vključno s terenskimi pogovori, ki smo jih opravili, v bistvu izkazujejo tipične odnose etnične meje, pri čemer je neobiskovanje zdravnika v teh situacijah vedno prevedeno v rasistično razumevanje o romski »drugačnosti«. Zdravstveni sistem bi moral sam narediti prvi korak, ne obratno.⁸

Živeti z rasistično označenostjo: odnosi etnične meje

Skoraj vsi sogovorniki, ki niso člani romskih skupnosti, so posebej poudarjali težave pri poskusih, da bi prišlo do »rušenja komunikacijskega zidu«, vzpostavljanja zaupanja ter konstruktivnih in rednih odnosov s prebivalci romskih naselij. Romski sogovorniki so na drugi strani izrecno poudarjali, da nimajo miru, da nenehno živijo v stanju negotovosti, ker jim z občine ne povedo, kakšni so načrti za ureditev njihovih bivalnih pogojev v prihodnosti (so popolnoma prezrti), medtem ko jih oblegajo različni NVO-ji »iz Ljubljane« z raznimi projekti, jih obiskujejo tudi novinarji, kar je vsiljivo, zaradi česar se počutijo nadlegovani:

Glede odhodov v romska naselja ta problem, da hitro rataš vpadljiv, vsiljiv, sploh kar se tiče novinarjev ... Mogoče pri kakšni posamezni družini bi se dalo kaj zmeniti [za terenski obisk] ...

8 O vprašanju dostopnosti do javnega zdravja in percepciji zdravstvenega osebja o romskem zdravju sem obširno pisala drugje: gl. Janko Spreizer, 2022a, str. 27–46.

Da pa bi hodili prosto po naselju ... jih je pa treba kar nekaj časa pripravljat (Romski svetnik, intervju, 7. 9. 2020).

Za odnose etnične meje je značilno, da si nasproti stojita dve skupnosti, ki imata isto zgodovino, le da jo vidita na diametralno nasprotna načina. Da je družbena meja etnična (v nasprotju npr. s slojno, starostno itd.), so potrebni naslednji elementi: skupna zgodovina, tak ali drugačen spor zaradi teritorija in dehumanizirajoča ideacija, ki se zaradi odsotnosti pristnih medsebojnih stikov nenehno reproducira. Tipično ljudje na obeh straneh meje ugotavljajo, da je problematika nerešljiva, da ima skupnost na drugi strani radikalno drugačne vrednote in cilje in da so pripadniki manjšinske skupine zagledani skozi optiko ideologije dehumanizacije tako, da je za spodletelost komunikacije kriva njihova nespremenljiva »narava«, kar je v funkciji nenehne intervencije in nadzora, ki ga večja skupina izvaja nad manjšo. K utrjevanju razlik med Romi in večinskimi skupnostmi so prispevale politike različnih oblasti v procesih oblikovanja nacionalnih držav in/ali uvajanja kapitalističnega sistema skozi pripadajočo evropsko zgodovino, ki so za različne »romske manjšine« imele posebne obravnave (Sardelić 2021; Studen 2015).

Raziskovalci so pokazali, da kljub številnim sprejetim dokumentom v okviru EU FRIS 2011–2020 problematika rasne diskriminacije Romov ter kršenja človekovih in državljskih pravic Romov kot državljanov EU ni bila odpravljena in da gre za posebni rasizem do Romov, t. i. anticiganizem (Sardelić 2021). Ta se npr. izraža tudi v neenakosti obravnave Romov kot državljanov EU oziroma kot državljanov držav članic: v primeru Slovenije se to izraža zlasti v zgoraj opisani delitvi na »avtohtone« in »neavtohtone« oziroma imigrantske skupnosti Romov. »Avtohtoni Romi« so tako dojeti kot »notranji Drugi« (Balibar, 2009, str. ix), medtem ko so imigrantski Romi pojmovani kot »zunanji Drugi« (ibid). Na podlagi terensko zbranih naričaj lahko prepoznamo delovanje več elementov ideologije dehumanizacije, ki Rome kot »etnično« oziroma »rasno Druge« opredeljujejo za »Drugega, ki je mentalno toksičen«, saj živi »na naš račun«, slabo ali sploh ne skrbi za svoje otroke; »Drug, ki je pretkan, zlohoten«, saj »razvija poseben sistem črpanja socialnih transferjev«, »ne plačuje računov, a koristi usluge« itd. V času pandemije so bili Romi v enem izmed najbolj branih rumenih medijev predstavljeni skozi ideologijo dehumanizacije kot utelešenje fizično toksične Drugosti. Medijska

reprezentacija je orisala romska naselja kot »tempirane bombe« zaradi odsotnosti mask, razkužil, rokavic in vode, vendar nedvomno zato, ker se kljub strogim pravilom karantene Romi še naprej množično družijo, so zunaj v skupinah, »nekateri še vedno feštajo« (Jakše Gavzoda, 2020).

Ena od skrajno škodljivih posledic ustavne opredelitve avtohtonosti se kaže kot opustitev skrbi za romske skupnosti, ki jih ponekod ne prepoznavajo niti kot avtohtone niti kot imigrantske skupnosti z Balkana, temveč kot »prišleke od drugod«, pogosto kar iz sosednje občine. Opustitev skrbi in pasivnost občin pri urejanju bivalnih pogojev, ujetost v spirale samooneemogočanja konstruktivne skrbi še dodatno poglobljajo strukturno, večgeneracijsko revščino, ki jo razumemo kot del strukturnega nasilja. Ob tem ideologije razčlovečenja Rome opredeljujejo kot Druge, ki sami nič ne naredijo za ureditev svojega položaja, čeprav naj bi imeli enake možnosti kot ostali državljani, saj npr. dobivajo socialno podporo in otroški dodatek. O strukturnem nasilju govorimo, kadar gre za neenaka razmerja moči v družbenih strukturah, ki uveljavijo neenake življenjske možnosti, kar ima za posameznike in skupnosti pogubne učinke, saj jim onemogoča zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb (McGill, 2017, str. 81). Strukturno nasilje je lahko izvor neposrednega nasilja, saj se znotraj neenakih razmerij moči utemeljuje skozi normalizacijo (McGill, 2017, str. 81). Večgeneracijska romska revščina je kot poseben vidik strukturnega nasilja povezana z neuresničevanjem človekovih pravic, s socialno in ekološko nepravilnostjo ter tudi s segregiranim bivanjem Romov na oddaljenih lokacijah. Tudi v namensko oblikovanih »romskih naseljih«, ki so legalizirana na lokacijah, oddaljenih od večinskega prebivalstva, vidimo rezultat vzdrževanja etnične meje.

Zanemarjanje dokončnih ureditev bivalnih razmer poleg večgeneracijske revščine vidimo kot izražanje okoljskega rasizma. Občini 3 in 4 namreč razumeta »reševanje bivanjskih razmer« Romov tako, da jih uči plačevanja računov, medtem ko ga občina 2 vidi v odkupu nekdanjega premoženja Romov izpod lastništva zavarovalnic in bank, za katerega se nato načrtuje dolgoročni najem. V obiskanih občinah imajo zaradi *stausa quo* pri »legaliziranju romskih naselij« improvizirane, mobilne kemične WC-je, slab dostop do vode, ki ni napeljana v hiše, in odvoz odpadkov, ki je pogojevan s taktiko »korenček – palica«. Usluge so Romom na voljo potem, ko pristanejo na plačevanje komunalne dejavnosti, ki se s trajniki odtrgajo iz socialnih

transferjev, kar še pogloblja njihovo revščino. Romi svojih bivališč zaradi negotovega položaja glede skupinske preselitve in »legalizacije naselja« ne gradijo kakovostno in na dolgi rok, temveč živijo na obrobjih, izven naselij večinskega prebivalstva in na parcelah, ki jih občine niso predvidele za dolgoročno naselitev Romov, temveč za gospodarsko donosnejše objekte, kot je npr. razvoj industrijske cone. V enem primeru »romskega tabora« so z življenjem ob robu gozda izpostavljeni okoljskim nevarnostim, kar se je izkazalo poleti leta 2023, ko je julijsko vremensko neurje podrlo njihova bivališča. Občina jih je nastanila v kontejnerje; na začetku leta 2024 so še vedno v negotovem položaju glede tega, kam bodo v prihodnosti premeščeni.

Izobraževanje o skrbi za ekologijo in urejanje odvoza smeti, za katerega jim tako kot ostalim prebivalcem komunalno podjetje nato izstavi račun, pomeni novo marginalizacijo. Nedvomno je odvoz komunalnih odpadkov nujen, vendar stroški skrbi za okolje postanejo breme ljudi, ki v skrajno bednih in negotovih razmerah životarijo s sredstvi iz socialnih transferjev. V postsocialističnem času se zdi, da sta solidarnost in empatija prepoznani kot slabost.

K razreševanju odnosov etnične meje lahko pristopimo tako, da se odpovemo ugotavljanju, čigava različica zgodovine in dejanskega stanja je resnična, kdo ima »prav« in kdo »narobe«, kdo je »kriv« in kdo »ni kriv«: v praksi to pomeni tudi odpoved takim metodam reševanja »romske problematike«, ki Rome »trdo prijemljejo« in »učijo odgovornosti«, na primer s prisilnim poravnavanjem dolgov iz socialnih transferjev ali pogojevanjem dolžnosti, ki jo imata država in občina, s tako naučeno »odgovornostjo«. Premagovanje odnosov etnične meje se namreč začne z validacijo obeh interpretacij iste medskupinske zgodovine. Številne negativne izkušnje s posamezniki, ki so Romi in ki jih imajo ljudje v večinski skupnosti, so resnične. Enako resnična je tudi druga plat zgodbe. Nosilci nasprotujočih si razumevanj skupne zgodovine na eni in drugi strani so sicer odgovorni za posamezna dejanja, vendar prav gotovo niso krivi, da so taki odnosi vzpostavljeni: najprej morajo torej prepoznati, da težava ni samo na eni strani, temveč da sta žrtvi težave obe strani. Šele na tej točki, ko je vzpostavljena prepoznava težave kot obojestranske, je mogoče začeti načrtovati strategije in politike ter ukrepe.

Na eni strani etnične meje so namreč Romi, ki so tarče ideologij razčlovečenja: z rasistično označenostjo živijo brez predaha, 24 ur na dan; so v nenehnem stanju čuječnosti (vigilantstva) pred takim ali

drugačnim (verbalnim, neverbalnim, fizično nasilnim ...) rasističnim napadom. Z rasistično označenostjo se ne spopadajo le, kadar se dogovarjajo za službo, vendar je ne dobijo, ker so Romi; ne le, kadar pridejo v trgovino in jim trgovec sledi po trgovini, da ne bi česa ukradli, ali se pretvarja, da jih ne vidi; ne le, kadar se srečujejo z občinskimi veljaki, ki se trudijo razkazovati odsotnost rasističnih prepričanj tako, da se vedejo pokroviteljsko. Rasistična označenost pomeni nenehne odnose enostranskega nadzorovanja tako, da niti njihov dom nikoli ni varen pred nenapovedanimi (in nezaželenimi) obiski različnih pooblaščenecv čez dan in ponoči policije.

Vse žrtve rasistične označenosti razvijejo osebne in skupinske obrambne strategije izogibanja posledicam rasistične označenosti, zaradi česar jih Drugi zaznavajo kot nepristne in neiskrene, kar spet potrjuje vsa rasistična prepričanja Drugega, zlasti tistega, ki pravi, da Romi svoje resnične osebnosti, cilje in prepričanja skrbno in zvijačno skrivajo. V osebni stiku z diskriminirajočim Drugim se npr. eksplisitno uklanjajo in še potencirajo stereotipno vedenje, za katerega vedo, da ga Drugi od njih pričakuje. V skupinskih stikih vedno predstavijo enake poglede, omejene na navajanje nerešljivih paradoksov svoje situacije in včasih na frustracije. Ker nimajo varne priložnosti, da bi razgrnili vse plati dejanskega stanja, se omejijo na komunikacijo, ki jo dobronamerni Drugi navadno razume kot pasivnost, vdanost v usodo, brezbriznost, medtem ko ga rasistični Drugi razume kot skrivaštvo in prikrite zle namene. Razmere medgeneracijske revščine, ki so same po sebi nasilje in izvor vsega nasilja, potencirajo notranjo patriarhalno strukturo v rasistično označeni skupnosti: glasnogovorniki za skupnost so vedno isti ljudje, navadno srednjeletni moški, medtem ko dekleta in ženske plačujejo najvišjo socialno ceno, ker so prepoznane kot nosilke fizične reprodukcije, vendar ne tudi socialne in kulturne. Ker nobenim načrtom in obljubam, ki jih daje večinska družba, ne verjamejo več, se varujejo, da bi sami vztrajali pri kakšnih predlogih, za katere bi se potem izkazalo, da se jim povrnejo kot bumerang, z natančno obratnim izidom od želenega.

V taki situaciji se ujetost otrok v medgeneracijsko revščino in nasilje kaže kot nezanimanje za šolo in sploh akademska znanja najkasneje takrat, ko stopijo v puberteto. Otroci, ki živijo v skrajni revščini, imajo od malega kronična obolenja, na primer astmo, ker živijo v plesnivem in vlažnem zasilnem bivališču; otroci, ki so izpostavljeni nasilju med starši in sorodniki, alkoholizmu, poleg tega

tudi policijskim racijam ..., vidijo svoj preživetveni izhod v prezgodnji seksualizaciji in prisilni, prezgodnji odraslosti: šola jim namreč ne nudi prav nobenega znanja o tem, kako naj v razmerah v svoji družini in skupnosti preživijo.

Premiki v akademskem, političnem in aktivističnem okolju

Nekateri raziskovalci skladno s povedanim pozivajo k ponovnemu pretresu vloge znanosti, ki je koroborirala segregiranje Romov in ideacije, ki se izražajo v vsakdanjem rasizmu do Romov; opozarjajo na epistemsko nepravilnost do Romov. »Znanstveni« argument v korist segregacije je še vedno aktualen, kar je nazorno razvidno tako iz pristopa k prostorskemu urejanju romskih naselij kot tudi skozi terensko evidenco. Shmidt in Jaworsky (2021) orišeta vztrajno povezanost med rasizacijo Romov in prilagajanjem srednjeevropskih znanstvenikov teorijam, ki legitimizirajo segregacijo tistih, ki veljajo za nebelce in so pojmovani kot nezmožni postati izobraženi ali »civilizirani«. Poleg legitimizacije segregacije, sterilizacije in celo iztrebljanja je teoretiziranje o neizobraženosti oziroma o neučljivosti Romov postavilo temelje za zanikanje sposobnosti Romov kot subjektov znanja. Ta sistematična epistemska krivičnost še vedno odmeva v sodobnih poskusih zgodovinenja Romov v Srednji Evropi. Shmidt in Jaworsky (2021) kritično preučujeta sodobne pristope k zgodovinenju Romov kot reproduciranju belskosti, kar neizogibno vodi k različnim oblikam epistemske nepravilnosti.

V Sloveniji lahko takšno reproduciranje raso razločenih skupin prepoznamo na terenu, denimo v Prekmurju, kjer se še vedno ohranjajo popularizirani izsledki iz preteklih, evgenično navdahnjenih raziskav, v vztrajnem diskurzu o romskih izolatih ali v konstrukciji Mi – Beli Prekmurci in Oni – Črni Cigani. Z evgenično epistemologijo utemeljena Raziskava Cigani in Calvinisti v Prekmurju, ki jo omenjata tudi Shmidt in Jaworski, je zdravnik Marij Avčin (1913–1995) že v svoji doktorski disertaciji (1962) ugotavljal »prikrito, a vztrajno in počasi napredujoče propadanje ciganske populacije« (Shmidt in Jaworsky 2021, str. 89), med katero je našel številne anomalije, med drugim tudi »bele Cigane« s svetlo poltjo, svetlimi lasmi in z modrimi očmi, četudi naj bi Romi bili izolat oziroma »samoizolirana skupina z visokim tveganjem za reprodukcijo v sorodstvu« (Shmidt in Jaworsky 2021, str. 89). Izvor »belih Ciganov« je postal ena izmed

najspornejših ugank za rasistično znanost v dvajsetem stoletju in eden od najvidnejših znakov prevladujoče vloge belosti pri predstavljanju Srednje Evrope kot dela svetovne rasne ureditve oziroma rasnega razmejevanja. Razlaga o obstoju belih Ciganov odraža dolgoročno pojmovanje srednjeevropskega prebivalstva kot rasno mešanega, bodisi v pozitivnem ali negativnem pomenu (Shmidt in Jaworsky 2021, str. 89). Rasizirani izsledki in rasne konstrukcije Romov, izoblikovane v Avčinovem delu, so bili pozneje dokaj poljudno aplicirani tudi v okviru etnološke raziskave o Romih, ki je bila opravljena kasneje na Dolenjskem (Janko Spreizer, 2002).

Ob 50. obletnici Mednarodnega dneva Romov z naslovom »Na poti k pravičnosti in vzpostavljanju zaupanja« je bila predstavljena zanimiva pobuda za pravičnejšo Evropo za vse. Projekt z naslovom CHACHIPEN je potekal v sodelovanju Centra za študije evropske politike (Centre for European Policy Studies, CEPS), Osrednjega Sveta nemških Sintov in Romov ter mreže Evropskih romskih organizacij (European Roma Grassroots Organization ERGO; CEPS, 2021). Projekt CHACHIPEN (izraz v romskem jeziku pomeni »resnica«) je posvečen ohranjanju spomina, priznavanju obstoja anticiganizma, pravičnosti in vzpostavljanju zaupanja med Romi in Neromi v Evropi. Ključni cilji projekta so: pospeševanje prepoznavanja in odzivanja na zgodovinsko zakoreninjen sistemski anticiganizem; doseganje resnice, pravičnosti, enakopravnosti, nediskriminacije in sodelovanja Romov kot enakopravnih državljanov po vsej Evropi. V projektu so pri pregledu preteklih kršitev pravic in še trajajoče strukturne diskriminacije Romov, ki ovira izvajanje pravnega reda EU o nediskriminaciji, uporabili pristop resnice in sprave (*Truth and Reconciliation Process*, TRP).

Cilj projekta, poleg razumevanja in ozaveščanja o anticiganizmu v Evropi, je izoblikovati inovativen pristop, podoben modelu prehodne pravičnosti (angl. *transitional justice-like approach*) kot načina za preoblikovanje skupne zgodovinske naracije, ki priznava tudi prispevek Romov k zgodovini Evrope (CHACHIPEN, 2021).

Projekt CHACHIPEN spodbuja tak pristop na ravni EU, da bi spodbudili druge države članice k zagonom podobnih procesov kot načinov za obnovo zaupanja, sodelovanja in sprave med romskimi skupnostmi in skupnostmi/institucijami večinske družbe; tak proces gledajo kot bistven korak k zagotavljanju nediskriminacije in enakosti. Zavezala se je tudi Evropska komisija z novim strateškim

okvirom EU za Rome 2030, in sicer za »ozaveščanje o romski zgodovini in spodbujanje resnice in sprave«. Splošni cilji projekta CHA-CHIPEN so:

- raziskati resnico z analizo in razumevanjem dogajanja z Romi po vseh državah članicah EU in kako so Romi prispevali k zgodovini Evrope, in kar je najpomembnejše, kako je anticiganizem postal institucionalizirana oblika rasizma;
- narediti načrt stanja pri priznavanju temnih poglavij anticiganizma po vsej EU in zagotavljanju bolj poglobljenih analiz za Nemčijo, Švedsko, Španijo, Nemčijo in Romunijo;
- učiti se na obetavnih izkušnjah z ustanovitvijo neodvisnih strokovnih komisij na Švedskem in v Nemčiji, da bi javnost bolje razumela te procese, in vpliv te temne zgodovine na sedanost romskih skupnosti;
- opolnomočiti romske aktiviste za zavzemanje za procese resnice in sprave ter zagotavljanje njihovega solastništva pri postopku izgradnje njihovih zmogljivosti in oblikovanja, izvajanja in spremljanja takih procesov, ki so podobni prehodni pravičnosti;
- ozaveščati o anticiganizmu v družbi, zlasti med nosilci dolžnosti (angl. *duty-bearers*), ter spodbujati potencial procesov resnice in sprave za doseganje enakosti, nediskriminacije in polnega sodelovanja Romov.

Ob množici obstoječih deklaracij in programov o romski problematiki na ravni EU,⁹ Sveta Evrope, ECRI in drugih je analiza, na kateri

9 Evropska komisija je po več pobudah ob Dekadi za socialno inkluzijo Romov (2005–2015), ki je imela za cilj »izboljšati socialno-ekonomski status in socialno vključenost Romi po vsej regiji« (Združeni narodi (b.d.)), leta 2011 sprejela skupni EU Okvir za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020 (EU FRIS; Uradni list evropske unije, 2011). – Dekada za socialno inkluzijo Romov 2005–2015 (2005) je pobuda, ki jo je sprejelo osem držav v Srednji ter Vzhodni in Jugovzhodni Evropi, ki jo je podpirala mednarodna skupnost. Predstavlja prvo skupno prizadevanje za spremembo življenja Romov v Evropi. Kontekstualiziramo jo lahko s procesi širjenja EU. V poznejših letih je bil aprila 2011 sprejet še Okvir EU za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020, ki ga je Evropska komisija zasnovala kot dokument, ki naj bi s celostnim pristopom privedel do spremembe v pristopu k vključevanju Romov v vseh državah članicah EU (Uradni list EU, 2011). Strategije vključevanja Romov, ki so jih države razvile kot odziv na ta okvir, širom vzhodne Evrope niso prinesle pričakovanih rezultatov. Agencija EU za temeljne pravice (FRA) je leta 2016 objavila, da 80 odstotkov Romov, ki so državljani EU, živi v revščini v svojih državah. Posledično je Evropska komisija leta 2017 pozvala k reviziji vprašanja, kako delujejo protidiskriminacijski

sloni projekt CHACHIPEN, bistveno drugačna predvsem zato, ker je korektno opisala odnose etnične meje ter predlagala tudi ustrezno strategijo preseganja in demontaže te meje skozi prepoznavo vzajemne zgodovinske spirale ujetosti v te odnose, izpovedovanja resnice, ki se je v odnosih etnične meje vzpostavila kot zgodovina diametralnih nasprotij, ter na vsem tem temelječe sprave, ki je šele predpogoj za uspešne integrativne procese in razrešitev stoletja dolge zgodovine dehumanizacije Romov.

Končno je treba poudariti še, da ta zgodovina za številne romske populacije v Evropi pomeni tudi zgodovino genocida med 2. sv. vojno. Mednarodna zveza za spomin na holokavst (International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA) je v oktobru 2020 na podlagi večletnih razprav in predlogov strokovnjakov za romska vprašanja iz držav članic pod nemškim predsedovanjem soglasno prejela pravno nezavezujočo delovno opredelitev anticiganizma, pri oblikovanju katere smo sodelovali tudi člani – strokovnjaki slovenske nacionalne delegacije pri IHRA in romska skupnost v Sloveniji.¹⁰ Številne žrtve sistematičnega nacističnega iztrebljanja Romov so bile tudi iz Slovenije.

Reference

- Antigypsyism – A Reference Paper (2017). Pridobljeno 7. 1. 2023 s <https://antigypsyism.eu/reference-paper-on-antigypsyism/>.
- Balibar, E. (2009): Foreword. V N. Sigona, & N. Trehan (ur.), *Romani Politics in Contemporary Europe: Poverty, Ethnic Mobilization and the Neoliberal Order* (str. viii–xiii). Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- CEPS (2021). CHACHIPEN project launch event in a run up for 50th international Roma day. Pridobljeno 14. 1. 2024 s <https://www.ceps.eu/ceps-events/chachipen-project-launch-event-in-a-run-up-for-50th-international-roma-day/>.
- CHACHIPEN (2021). CHACHIPEN - Paving the way for Truth and Reconciliation Process to address antigypsyism in Europe:

ukrepi, za katere so bila porabljena sredstva EU, saj se s protidiskrimnacijskimi ukrepi niso izkoreninile socialno-ekonomska diskriminacija, prikrajšanosti in diskriminacija na področju državljanstva in človekovih pravic, s katerimi se srečujejo Romi (Sardelič, 2021, str. 4).

- 10 Besedilo delovne definicije v slovenskem prevodu je dostopno na povezavi: <https://holocaustremembrance.com/resources/pravno-nezavezujoča-delovna-definicija-anticiganizma> (Janko Spreizer 2022b).

- Remembrance, Recognition, Justice and Trust-Building Pridobljeno 14. 1. 2024 s https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/03/CHA-CHIPEN_-short-description_updated_with_milestones_EClogo.pdf.
- Cortés Gómez I. & End M. (ur. 2019). *Dimension of Antigypsyism in Europe*. Brussels: European Network Against Racism (ENAR) and the Central Council of German Sinti and Roma.
- Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost, Ur. l. EU, 180/22 (2000). Pridobljeno 7. 1. 2020 s <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043>.
- Dekada za socialno inkluzijo Romov 2005-2015 (2005). Pridobljeno 11. 1. 2024 s https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HUNGARY_Decade%20of%20Roma%20Inclusion%202005-2015.pdf.
- Delovna opredelitev anticiganizma (2020). Pridobljeno 7. 1. 2024 s <https://www.gov.si/novice/2020-10-20-delovna-opredelitev-anticiganizma/>.
- EU Okvir za nacionalne strategije vključevanja Romov do leta 2020 (2011). Uradni list Evropske unije. Pridobljeno 7. 1. 2020 s <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:258:0006:0009:SL:PDF>.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). 2011. "General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsyism and Discrimination and Roma, adopted at Strasbourg on 24 June 2011." Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance.
- FRAN, (b. d.). <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=problematika>.
- Jakše Gazvoda, T. (2020). Romska naselja so tempirana bomba, nekateri še vedno feštajo. Slovenske novice 3. 4. Pridobljeno 14. 1. 2024 s <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/romska-naselja-so-tempirana-bomba-nekateri-se-vedno-festajo/>.
- Janko Spreizer, A. (2002). *Vedel sem, da sem Cigan-rodil sem se kot Rom: znanstveni razizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis-Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Janko Spreizer, A. (2004). »Avtohtoni« in »neavtohtoni« Romi v Sloveniji: Socialna konstrukcija teritorialnega razmejevanja identitet. *Razprave in Gradivo*, 45, 202-225.
- Janko Spreizer, A. (2006). Avtohtonost v slovenskem narod(nost)nem vprašanju in koncept staroselstva: nastavki za analizo ideologij primata. *Razprave in gradivo*, 50-51, 236-271.
- Janko Spreizer, A. (2018). Roma, social exclusion and Romani settlements as marginalized place: The case of Loke. V S. Pelc & M. Koderman (ur.), *Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De) Marginalization: Insights to Marginality from Perspective of Sustainability and Development* (str. 157-168). Cham: Springer.

- Janko Spreizer, A. (2020). Roma, Marginalization, Globalization and Conflicts Over Water: The Case of Slovenia. V B. Fuerst-Bjeliš & W. Leimgruber (ur.), *Globalization, Marginalization and Conflict: Political, economic and social processes* (str. 165–182). Cham: Springer.
- Janko Spreizer A. (2022a). Social exclusion of Roma from healthcare as a public space: another dimension of antigypsyism? V M. Ramšak, P. Lukow, A. Muzur & F. Steger (ur), *Social diversity and access to healthcare* (str. 27–46). Baden-Baden: Verlag Karl Alber.
- Janko Spreizer, A. (2022b). Romi med anticiganizmom, civilnimi iniciativami in protirasističnimi strategijami. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letnik 62, številka 2, str. 58–69.
- Komac, M. (1982): Narodnostno manjšinska politika in soodločanje manjšine. *Razprave in gradivo* 15, 75–84.
- Klopčič, V., Komac, M. & Kržišnik Bukič, V. (2003). *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji. Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- McGill, D. (2017). Different violence, different justice? Taking structural violence seriously in post-conflict and transitional justice processes. *State Crime Journal*, 6(1), 79–101.
- Powell, R. (2013). Loïc Wacquant's Ghetto and Ethnic Minority Segregation in UK: the neglected case of Gypsy-Travellers. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(1), str. 115–134.
- Rorke, B. (2023). *Unnatural disaster: Environmental racism and Europe's Roma*. (poročilo Civil rights defenders). Pridobljeno 5. 1. 2024 s <https://crd.org/wp-content/uploads/2023/04/UnnaturalDisaster-report2023.pdf>.
- Sancin, V., Kovič Dine, M., Turšič, D. (2021). (Ne)primernost uporabe kriterija avtohtonosti za urejanje položaja Romov v Sloveniji. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*. [Tiskana izd.], no. 87, str. 47–68. ISSN 0354-0286. <https://rig-td.si/wp-content/uploads/2021/12/Rig-87-Sancin.pdf>, Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, DOI: 10.36144/RiG87.dec21.47-68. [COBISS.SI-ID 91248131].
- Sardelić, J. (2021). *The Fringes of Citizenship – Romani Minorities in Europe and Civic Marginalisation*. Manchester: Manchester University Press.
- Shmidt, V. in Jaworsky, B. N. (2021). *Historicizing Roma in Central Europe: between critical whiteness and epistemic injustice*. London in New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Šumi, I. (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, I. (2006). Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Sloveniji: k preurejeni perspektivi. V: *80 let Inštituta za narodnostna vprašanja: Izživi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja*. Ljubljana: Inštitut

za narodnostna vprašanja, 2006. Str. 122–131. Razprave in gradivo – Treatises and Documents, št. 50/51(2006). ISSN 0354-0286. <http://www.inv.si>, <http://hdl.handle.net/11686/5013>, Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si. [COBISS.SI-ID 10680397].

Združeni narodi (b.d.). Pridobljeno 7. 1. 2024 s <https://www.un.org/en/chronicle/article/decade-roma-inclusion-addressing-racial-discrimination-through-development>.